

Lunds universitet
Historiska institutionen

HISK37

Seminarieledare: Wiebke Kolbe

Handledare: Dick Harrison

2024-05-29

LUNDS
UNIVERSITET

Frihet och plikt

Framställningen av 1200-talets Gotland genom Gutalagen och Gutasagan

Aurora Klint

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
2. Syfte och frågeställning.....	3
3. Metod och teori.....	4
3.1. Teori.....	4
3.2. Metod.....	6
4. Källmaterial.....	7
4.1. Källkritik.....	8
5. Tidigare forskning.....	9
6. Historisk bakgrund.....	11
7. Analys	14
7.1. Gutalagen.....	14
7.1.1. Religion.....	14
7.1.2. Sociala förhållanden.....	17
7.1.3. Frid och konflikt.....	21
7.1.4. Det som inte syns.....	23
7.2. Gutasagan och gutarnas historia.....	27
7.2.1. De som lämnade och de som blev kvar.....	27
7.2.2. Fördrag med Sveariket.....	31
7.2.3. Kristnandet enligt Gutasagan.....	34
7.2.4. Plikt och frihet.....	37
8. Avslutande diskussion	39
Referenslista.....	43

1. Inledning

Gotland - en kort resa långt bort. Så brukar den avlånga ön mitt i Östersjön beskrivas. Belägen med Sverige i väst och Baltikum i öst, har ön Gotland under lång tid haft en viktig strategisk position i Östersjöområdet. Detta har skapat speciella förutsättningar, nu som förr.

Under medeltiden, vid 1200-talets början, nedtecknades en av våra tidigaste landskapslagar, Gutalagen. Detta gjordes i en tid av förändring, när kristendomen befästs, kungamakten i det blivande Sverige sökte utöka sitt rike och sin makt, och bättre skepp möjliggjorde längre och mer omfattande handelsresor. Hur skulle Gotland stå emot dessa nya krafter i närområdet och fortsätta värna sina egna intressen och sitt eget folk? För att överleva i 1200-talets Europa behövde gutarna etablera sig ordentligt och uppvisa för inkräktare vad de var kapabla till och vad som väntade den som bestämde sig för att anlända till ön. I en alltmer politiskt laddad värld var gutarna i behov av organisering och samhörighet. In trädde *lagen*. Som en bindande samlingspunkt kunde den gutniska särpräglingen och identiteten sakta men säkert ta form genom denna allomfattande lagtext. Men hur kommer det sig att den utformades just så som den gjorde och vad kan den här lagtexten egentligen säga oss idag om hur gutarna såg sig själva då, i sin samtid? Även om texten är skriven, under tidigt 1200-tal, för bruk inom öns gränser kan det bakom ordens formuleringar gömma sig ledtrådar om vilket typ av samhälle och vilken typ av befolkning vi har att göra med. I den här undersökningen ämnar jag gräva djupare i vad denna text, samt dess medföljande saga, egentligen kan säga oss om det medeltida Gotland och dess invånare.

2. Syfte och frågeställning

Det övergripande syftet med denna undersökning är att studera hur gutarna vid 1200-talets början valde att framställa sig själva genom nedtecknandet av Gotlands landskapslag, Gutalagen. Till lagtexten medföljer även Gutasagan, Gotlands skapelseberättelse, som bilaga, och kommer därför också inkluderas i undersökningen. Vad valde de att lyfta fram och vad kan detta säga om de samtida idealen? Fokus i denna undersökning kommer att läggas vid *identitetsskapande*, alltså att försöka förstå vilken självbild gutarna ville förmedla till världen genom att skriftligt fastslå värderingar, moral och praktiska lösningar på allt från ofredande till skatter. Undersökningen kommer att göras utifrån teorin *politisk kultur*, där fokus ligger på mänskliga aktörers politiska mentalitet eller beteendemönster och inte enbart på de

politiska strukturerna. För att begränsa undersökningen kommer jag främst att titta på centrala aspekter för identitetsskapande, som trosuppfattning, sociala grupperns särskiljning, genus, brottslighet samt historia. Med det sagt kommer jag att försöka inkludera så många aspekter som möjligt för att skapa en så bred och korrekt framställning som möjligt. Genom att studera Gutalagen tillsammans med Gutasagan hoppas jag kunna få en bättre förståelse för vilka normer och eftersträvansvärda attribut som styrde utformandet av texten och i förlängningen vilken *image* som gutarna försökte kommunicera till omvärlden.

För att uppnå syftet kommer jag att använda mig av följande frågeställning:

- Vilken bild av sig själva försökte gutarna att skapa genom Gutalagen och Gutasagan?
- Vad är det som konkret lyfts fram?
- Vilka aspekter får mer respektive mindre utrymme?

3. Metod och teori

3.1. Teori

I denna uppsats kommer jag att utgå från teorin om *politisk kultur*. Begreppet myntades av sociologerna Gabriel Almond och Sidney Verba genom utgivandet av deras bok *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* år 1963.¹ Almond och Verba genomförde en komparativ studie mellan fem olika länder, med fokus på sambandet mellan politisk kultur och demokratisk stabilitet. Denna studie undersökte befolkningens politiska attityder, ageranden och trosuppfattningar. Ett av målen med teorin var att bygga en bro mellan mikrohistoria och makrohistoria. Almond och Verba urskiljde tre olika typer av politisk kultur; provinciell/sockenbaserad; undersåtebaserad eller deltagandebaserad (*parochial, subject, participant*). Den provinsiella politiska kulturen uppvisar ingen aktiv orientering gentemot det rådande politiska systemet och dess olika komponenter, något som till stor del beror på bristen på särskiljning mellan det sociala och det politiska. Den undersåtebaserade politiska kulturen åsyftar orientering gentemot det generella politiska systemet och dess produktion. Detta handlar främst om att medborgarna ser och erkänner det

¹ Gabriel A. Almond & Sidney Verba. *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

politiska systemet och den politiska överhet som råder, utan att ha möjligheten att påverka den. Fokus hamnar därmed även på vad det politiska systemet kan mata ut, utan att det direkt funderas över vad som matas in. I den deltagandebaserade politiska kulturen däremot, är medborgarna högst orienterade mot och delaktiga i både vad som matas in i och vad som kommer ut ur det politiska systemet.² Detta kan te sig som ett något simplificerat förhållningssätt, vilket också är en kritik som vid senare tillfällen riktats mot teoribygget. Men det är viktigt att komma ihåg att denna teori skapades inom ramen för sin tid, d v s under 1950- och 60-talen, då strukturalism och funktionalism såväl som modernisering och demokratisering stod i centrum.³

En av dem som ställde sig kritisk mot Almond och Verbas teori om politisk kultur var Nicolas Demertzis, som 1985 skrev avhandlingen *Cultural Theory and Political Culture: New Directions and Proposals*. Där vidareutvecklar han teorin eftersom han finner den ofullständig och alltför exkluderande och snäv i sin kategorisering och typologi. Demertzis erbjuder istället en modifierad version av teorin, där den öppnas upp och tillåter fler kategoriseringar, variabler och dimensioner. Vidare byter han även ut användandet av orientering till agens (*agency*) samt den beteendebetonade (*behaviorist*) infallsvinkeln till en aktionalistisk (*actionalist*).⁴ Genom att göra detta, tillsammans med adderandet av kategoriseringar, variabler och dimensioner, kan de faktiska individerna bakom agerandet framträda. Det blir således en mer användbar teori som kan rymma det samspel som finns mellan människors behov och önskningar samt skapandet av riktiga politiska handlingar. Medan det i Almond och Verbas version fortfarande är strukturerna som är mest framträdande, blir det istället aktörerna bakom strukturerna, som både skapar och vidmakthåller dem, som får träda fram.

Teorin politisk kultur är framtagen framförallt för samtida studier av politisk, sociologisk och etnologisk forskning, men har även använts för historiska studier. Historikerna Eva Österberg och Dick Harrison har båda använt sig av teorin i en historisk kontext. Österberg har använt sig av Demertzis mer aktörsinriktade synsätt och applicerat det på bönder i Sverige under tidigmodern tid. Hon understryker att hennes applicering av teorin syftar på långsamma och utdragna mönster av beteende, inte enbart på kortsiktiga taktiker.⁵ Alltså, att den politiska kulturen sammanför etos och praxis med en tillräcklig kontinuitet för

² Nicolas Demertzis. *Cultural Theory and Political Culture: New Directions and Proposals*. Lund: Studentlitteratur, 1985, s. 139.

³ Demertzis. *Cultural Theory and Political Culture*. s. 146.

⁴ Demertzis. *Cultural Theory and Political Culture*. s. 159.

⁵ Eva Österberg. "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid: Tendenser och förklaringar" i *Scandia*. Vol. 55, nr 1, 1991. s. 76.

att uppstå som ett mönster och inte som tillfälligheter. Även Harrison har gjort på liknande sätt, exempelvis när han förenar detta aktörsbaserade teoriskapande med genusteori i sin framställan av viktiga och mäktiga kvinnors roll i det medeltida Europa i boken *The Age of Abbesses and Queens: Gender and Political Culture in Early Medieval Europe* från 1998.

Den här undersökningen kommer att luta sig mot politisk kultur som teori, främst utifrån Demertzis utveckling av den. Samtidigt kommer undersökningen att vara empiriskt betonad, varför källmaterialet får den framträdande platsen. Men även om jag kommer låta källmaterialet stå i fokus behövs ett teoretiskt ramverk att luta sig mot för att skapa mening i vad som faktiskt står i texten. Jag kommer därför under analysens gång att använda mig av teorin som bollplank, så att jag kan kontextualisera och teoretisera kring betydelsen bakom orden i källmaterialet.

3.2. Metod

För den här uppsatsen kommer metoden bestå av textanalys. Det finns förstås ett flertal olika sätt att utföra en textanalys och vilket en väljer beror på syftet med analysen. Det kan vara att studera begrepp, förändring, argument och diskurser. Mitt mål är att försöka tolka och rekonstruera något och för detta ändamål använder jag närläsning. Jag kommer i denna undersökning inte att försöka återskapa exakta händelseförlopp eller dylikt, utan mitt fokus kommer att vara i linje med mitt syfte, alltså att försöka förstå mentaliteten och intentionerna bakom skapandet av texten, vad det *egentligen* var som önskades förmedlas till omvärlden.

För att kunna komma åt de olika aspekterna av lagtexten kommer jag att kategorisera texten enligt följande: religion, sociala förhållanden, frid och konflikt och det som inte syns. Denna kategorisering görs för att lättare kunna komma åt de intressanta och mänskliga aspekterna på ett genomförbart sätt. Sjalva Gutasagan kommer jag att gå igenom i kronologisk ordning utifrån min teoretiska infallsvinkel och i relation till ovan nämnda kategorisering. Utöver detta är det viktigt att även se till kontexten för att förstå texten och dess bakomliggande betydelse. Begreppet kontext syftar här på sammanhanget i tid och rum, som är den verklighet forskaren vill nå genom sitt studium.

När det kommer till det källmaterial jag ämnar använda i denna undersökning finns ett flertal möjliga problem som kan uppstå. Lagtexter som är så pass gamla som Gotalagen är

osäkra att använda i just rekonstruktioner av *faktiska* händelseförlopp.⁶ Vi kan alltså inte använda dem som en beskrivning av verkligheten rakt upp och ner. Utöver detta tillkommer även svårigheten att veta med bestämdhet hur lagarna faktiskt implementerades och följdes under den aktuella tiden.⁷ Eftersom medeltiden är en svåråtkomlig period när det gäller skriftliga källor, är lagtexterna av stor vikt. Det gäller dock att vara medveten om deras begränsningar och vad resultaten av en analys av dem faktiskt kan berätta. Däremot kan lagtexterna ge en god uppfattning om de rådande *normerna* i samhället vid tidpunkten. Eftersom de är nedtecknade fanns det med största sannolikhet ett behov av att tydliggöra samhällets villkor för dess invånare.

4. Källmaterial

Källmaterialet för denna uppsats kommer att bestå av Gutalagen, Gotlands medeltida landskapslag, samt Gutasagan, gutarnas skapelseberättelse eller krönika. Texterna tros vara nedskrivna omkring 1220-talet. Men den originaltext som återfinns digitaliserad på Kungliga Biblioteket i Stockholms webbplats, där den finns att ladda ner gratis, dateras till omkring år 1350. Det rör då fotografier av pergamentskriften (B 64). Originalmaterialet är skrivet på forngutniska, men eftersom jag tyvärr inte kan läsa detta kommer jag istället att använda mig av en modern översättning i form av Tore Gannholms *Guta Lagh med Gutasagan* från 1994. Den korta boken innehåller även Gannholms egna utläggningar och tolkningar, men dessa kommer inte att användas i denna uppsats, utan jag har endast intresserat mig för den svenska översättningen av originaltexten. Den återges i samtliga 61 kapitel tillsammans med Gutasagan, med originalspråk på vänster sida och modern översättning på höger sida. Totalt uppnår källmaterialet (Gannholm) ett omfång på 46 sidor, varav 40 sidor avhandlar Gutalagen och 6 sidor Gutasagan (endast sidor med modern översättning räknat). Alla kapitel kommer dock inte att vara aktuella, främst då de är korta (endast några få rader) eller berör sakfrågor som inte kan hjälpa mig uppnå mitt syfte. Exempel på detta är kapitel 58: "Om harar" där det på två rader omnämns att det är förbjudet att jaga med giller efter vissa mässor.⁸ Det har även gjorts tyska och danska översättningar, men dessa är inte relevanta för denna undersökning.

⁶ Maria Sjöberg. "Textanalys" i *Metod: Guide för historiska studier*, Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.) Lund: Studentlitteratur, 2022. s. 81.

⁷ Sjöberg. *Metod: Guide för historiska studier*; "Textanalys". s. 81.

⁸ Tore Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 95.

Som ovan nämnt är det fortfarande inte helt fastställt när Gutalagen med Gutasagan uppkom. Det vi vet är att den med största sannolikhet varit i bruk redan innan den nedtecknades, men då i muntlig form. Detta erbjuder också en intressant ingångsvinkel i anknytning till mitt större syfte, eftersom själva nedtecknandet innebar en brytpunkt där den muntliga traditionen inte längre räckte till och nedtecknandet av den ansågs nödvändig.

Militärhistorikern Bengt Hammarhjelm gör den kvalificerade gissningen att Gutasagan är nedskriven någon gång på 1220-talet, något som han lyfter som intressant ur en försvarspolitisk synvinkel då detta i så fall skulle ha skett mitt under korstågstiden. Det, menar han, var en avgörande tid för kyrklig och militär organisering.⁹ Det kan därmed tänkas rimligt att behovet av en skriftlig etablering av Gotlands historia var aktuell vid den tiden.

Slutligen vill jag här även förtydliga att tidigare forskning återkommande benämner Gutalagen som GL och Gutasagan som GS. Dessa förkortningar kommer även jag att använda genomgående här efter.

4.1. Källkritik

Ur ett källkritiskt perspektiv kan det te sig problematiskt att GL har skrivits om minst en gång, då den anses först vara nedtecknad på 1220-talet, men den kopia som finns att tillgå genom KB beräknas vara från ca 1350. Detta kommer dock inte påverka undersökningen nämnvärt, eftersom de översättningar som jag, liksom forskarna före mig, utgår från är desamma, alltså från mitten av 1300-talet. Det är den kopia som överlevt och som vi därmed har att arbeta med, och jag kommer att utgå från att den är äkta.

Vidare finns det alltid källkritiska problem med översättningar. Viktiga nyanser kan försvinna när en text går från ett språk till ett annat. Lagtexten har också vissa likheter med andra landskapslagar, exempelvis Skånelagen. Där finns en ömsesidighet, men jag ser inte det som begränsande för undersökningen. Däremot är detta något jag i mitt studium behöver vara uppmärksam på, eftersom jag på sätt och vis eftersöker det som är säreget och speciellt för just gutarna. Även tendenskriteriet är aktuellt i undersökningen. Utifrån mitt syfte och min frågeställning kommer tendensen i texten inte att vara ett källkritiskt hinder, utan det kommer snarare att vara fokus för själva undersökningen, eftersom målet är att försöka förstå varför gutarna valde att skriva just det som skrevs och vad det säger om dem som folk.

⁹ Bengt Hammarhjelm. *Gotländsk krigshistoria. Del 1: I Gutalagens perspektiv*. Visby: Gotlands Militärkommando, 1993. s. 3.

5. Tidigare forskning

Det finns inte överväldigande mycket forskning på GL och/eller GS. Forskning om Gotlands tidigare historia har i stor utsträckning varit fokuserad på arkeologiska fynd. Men det finns dock några tidigare verk för mig att luta mig mot för den här undersökningen.

Den första författare jag vill lyfta är historikern Hugo Yrwing. Yrwing skrev flera böcker om Gotlands historia under sitt verksamma liv. Hans fokus låg till största delen på medeltiden och 1500-talet, och trots att han var född i Malmö och genomförde sin utbildning och mycket av sitt arbete vid Lunds universitet blev Gotland en återkommande favoritplats för honom. Han har skrivit ett stort antal artiklar för tidskrifter, inte minst i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, men även ett antal böcker om Gotlands historia och framförallt om Visbys historia. Utöver Gotlands historia har han behandlat bland annat kungamakten, såsom kröningen av Gustav Vasa och kungamordet i Finderup. För den här uppsatsen kommer jag att använda mig av hans *Gotlands medeltid* från 1978. Boken bygger på ett tidigare arbete där Yrwing fick i uppdrag att skriva en historisk-topografisk skildring av Gotland på medeltiden. Denna nyare utgåva är dubbelt så stor som sin föregångare och täcker en stor del av av samhällsapparaten under tidig och senare medeltid. I boken går Yrwing igenom den medeltida bebyggelsen, politiska förhållanden och relationen till omkringliggande länder, inte minst Sverige. Han följer till stor del ett kronologiskt tidsperspektiv som är lätt att följa och sätter ofta de tidigmedeltida förhållandena i relation till GL och GS. Yrwing ställer sig skeptisk till sanningshalten i GS, men återkommer till den då och då för att diskutera innehållet i relation till andra mer vedertagna källor. GL däremot framhäver han som "den viktigaste källan för det gotländska samfundets struktur".¹⁰ I boken refererar han upprepade gånger till GL, som helt klart har ett större värde enligt honom. Men eftersom boken är menad som ett korrekt uppslagsverk över Gotlands äldre historia, lägger Yrwing mer fokus på att hålla sig till faktiska händelseförlopp och till information som han kan härleda till pålitliga källor, än till att förkovra sig i bakomliggande idéer och teoribildningar kring varför gutarna agerade som de gjorde, även om han emellanåt blir tvungen att fylla ut luckorna med vad han personligen anser troligast eller rimligast. Som alltid med äldre historia kan det vara svårt att beskriva hela historien då källorna oftast är fragmentariska, vilket kan resultera i att forskaren behöver göra kvalificerade gissningar för att fylla i tomrummet. Jag kommer att använda Yrwings bok som hjälp att förstå kontexten

¹⁰ Hugo Yrwing. *Gotlands medeltid*. Visby: Gotlandskonst AB, 1978. s. 10.

och hur GL återspeglades i de reella förhållandena, men det finns fortfarande ett hålrum för denna uppsats att fylla rörande skapandet av en bild utåt.

Även militären och militärhistorikern Bengt Hammarhjelm har tagit sig an frågan om GL och GS. För denna uppsats kommer en av hans texter att användas; *Gotlands krigshistoria D. I I Gutalagens perspektiv*, utkommen 1993. Hammarhjelm var överstelöjtnant vid regementet på Gotland, men efter sin pension ägnade han sig åt att skriva ett flertal militärhistoriska texter med anknytning till ön. Det ovan nämnda, och för den här undersökningen aktuella verket, är en kortare text som ingick i Gotlands Militärkommando, som existerade mellan åren 1942 och 2000. I texten använder Hammarhjelm sin militäriska kunskap för att granska sanningshalten i GL och framförallt i GS. I *D. I I Gutalagens perspektiv* går han igenom GL:s och GS:s olika delar och resonerar sedan kring rimlighet, möjliga platser och möjliga inblandade personer. Han fastnar speciellt för GS, eftersom han finner den försvarspolitiskt intressant. Hammarhjelm's ingångsvinkel är öppensinnad och han fokuserar på att testa hur troliga somliga passager i texten egentligen kan vara. Relativt ofta landar han i att innehållet kan stämma, med mindre justeringar av exempelvis platsen eller tiden. Han anser att GS huvudsyfte är att klarlägga Gotlands ställning gentemot kung och biskop. Utifrån sitt militära perspektiv tenderar Hammarhjelm att fokusera på pragmatismen i gutarnas beslutstagande och historieskrivning som bakomliggande tanke, vilket faller sig naturligt utifrån det fält Hammarhjelm varit aktiv inom. Fokuset är också, enligt min mening, en fullt rimlig utgångspunkt som antagligen inte ligger alltför långt från sanningen. Till texterna följer enklare ritningar och kartor över det som tagits upp i texten. Med sin gedigna kunskap om militäriska och försvarsinriktade taktiker, tankebanor och rimligheter tillför Hammarhjelm's text en mycket angelägen dimension till händelserna.

Nästa relevanta verk är Tryggve Siltberg's bok *Landet Gotland, dess uppgång och fall I: Dokument från och om landstinget fram till 1399* som utkom 2019. Siltberg är i grunden arkivarie och har en gedigen karriär inom Landsarkivet och Regionarkivet på Gotland bakom sig, där han genom jobbet kommit i kontakt med otaliga källor och skrifter. Utöver sitt dedikerade arbete har han publicerat ett antal böcker och artiklar om Gotlands historia, där han oftast rör sig i tidigmodern tid. Inte sällan har böckerna fokus på samhällets strukturella organisation och uppbyggnad, och de grundläggande källorna får ofta träda fram som centrala. Källorna består ofta av brev eller annan korrespondens som berör Gotland på olika sätt. I den aktuella boken för den här undersökningen, *Landet Gotland*, har Siltberg påbörjat ett samlingsarbete över sådan korrespondens och hans plan är att boken skall kompletteras med ytterligare två exemplar. Siltberg har en öppensinnad inställning till GS och GL, och

framhäver gärna bonderepublikens och gutarnas särpräglade identitet. Han ifrågasätter inte varken sagan eller lagtexten nämnvärt, utan förhåller sig till dem genomgående i diskussioner kring hur samhället var strukturerat. Siltberg för även in tidigare forskares ståndpunkter och förhåller sig till dem. Likt Yrwing blir han bitvis tvingad att nöja sig med kvalificerade gissningar. Men även om Siltberg berör både GS och GL ger inte heller han sig in i någon vidare diskussion kring vad de bakomliggande idéerna kan vara eller hur texterna kan återspegla en projicerad självbild, såsom denna undersökning ämnar göra.

Slutligen kommer även Åke Holmbäck och Elias Wesséns bok *Svenska landskapslagar: Skånelagen och Gutalagen (fjärde serien)* från 1979 att användas. Holmbäck var jurist, professor samt konsultativt statsråd för regeringen 1930-31 och Wessén var språkvetare samt ledamot i Svenska Akademien mellan 1947-1981. De skrev tillsammans en serie verk om de svenska landskapslagarna, däribland GL. Utifrån sina respektive yrkeskarriärer kunde Holmbäck studera lagarna ur ett juridiskt perspektiv medan Wessén angrep texterna med en språklig ingång. I böckerna går de igenom lagtexterna för att sedan själva kommentera, förklara och förtydliga ord, meningar, syftningar och kontext för att göra dem mer begripliga. Bland annat lyfter de att GL och GS utan tvivel har skrivits av en lärd man, något som de härleder till satsbildningar som bitvis följer ett latinskt mönster. De lyfter även det faktum att delar av sagan, då främst de inledande, drivs framåt i rask och livlig takt, något som enligt dem tyder på att författaren återger folkliga berättelser och sägner, hämtade från muntlig tradition. De lägger dock ingen tid på att studera vilka bakomliggande idéer eller uppfattningar som styr texternas utformning, vilket lämnar utrymme för denna undersökning att fylla ett hål i forskningen.

6. Historisk bakgrund

Vid 1200-talets början var Gotland en medeltidsö med spirande handel, nätverk som sträckte sig långt i österled och en gedigen lokal organisation. Ön svarade inte direkt till någon kung eller feodalt eller aristokratiskt överhuvud, istället var ön organiserad i mindre ting och ett större allting, Gutnalinget, där utvalda domare och rådmän arbetade för att upprätthålla ordningen i samhället. Ön var alltså en typ av bonderepublik. Däremot var Gotland och dess invånare inte främmande för att sluta avtal med andra rikens överherrar för att tillskansa sig själva skydd eller bredare tillgång till handel.

Eftersom ön hade en decentraliserad maktutövning kan systemet te sig något förvirrande. Makten var fördelad på olika nivåer, och det fanns en särskiljning mellan judiciell och kyrklig struktur. Gotland var uppdelat i 20 distrikt (Visby ej inräknat), så kallade ting, som i sin tur var uppdelade i sex olika settingar med tre-fyra ting i varje. Settingarna utgjorde sedan parvis tredingar och högst upp i rangordningen var landstinget. Utöver detta fanns den kyrkliga indelningen som bestod av 94 kyrksocknar, men efter medeltiden fanns endast 91 kvar. Det fanns tre kyrkliga tredingar - Nordertredingen, Medeltredingen och Sudertredingen. Det stora alltinget, Gutnaltinget, kunde vi återfinna i Roma socken, ganska mitt i Gotlands inland.

Den rikaste delen av befolkningen bestod av storbönder. Till stor del tros ön ha varit självförsörjande när det kommer till livsmedel. Bönderna blev rika på sina handelsfärder till bland annat Ryssland, Baltikum och Finland. På ön tillverkades sedan tidig medeltid smidesprodukter, och det är relativt klarlagt att Gotland under den tiden exporterade spjutspetsar och svärd till Baltikum.¹¹ Även spår av järnverksamhet har hittats. Utöver det var pälsverk en vanligt förekommande handelsvara. Av rikedomarna som flödade in från denna omfattande handel byggdes stora stenhusgårdar och pampiga kyrkor. Det fanns ett storfamiljsystem där familjer samlevde på större, enskilda gårdar. Det fanns en stark koppling till gården och därmed även ett omfattande arvsystem där gård och mark som bevarats i ätten under en längre tid sågs som högst centralt och var hårt knutet till äran och hedern.

Under 1200-talet började även andra befolkningar röra sig i Östersjön. Med sitt strategiska läge mitt i innanhavet blev Gotland snabbt intressant för handelslystna tyskar, som kom och slog sig ned i framförallt Visby. Detta är en av de centrala anledningarna till att Visby senare kom att skilja sig från landsbygden, skapa egna lagar och därmed också ett unikt arv på ön. Så småningom kom ett inbördeskrig att utbryta mellan stad och landsbygd, där Visby skulle gå segrande ur slaget. Dock hade landsbygden, ända fram till 1400-talets början, en stark ställning, mycket tack vare sina rika och mäktiga bönder, som med nya rikedomar kunde bygga upp öns organisation starkare och starkare.

Slutligen är det nödvändigt att förstå medeltidens mentalitet för att förstå varför det kan vara intressant att undersöka bilden som gutarna försökte skapa om sig själva. Under lång tid hade makten varit splittrad mellan hövdingar och starka män. Ständiga maktkamper utkämpades om territoriella gränsdragningar. De lokala bygderna var självstyrande och det krävdes av en makthavare att, på ett eller annat sätt, övervinna dem för att de skulle erkänna

¹¹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 101.

en gemensam härskare. Även när vi talar om mer regelrätta kungar var det fullt möjligt att mer än en härskade samtidigt på samma plats, antingen genom delad eller konkurrerande makt.¹² Maktkamperna kunde vara brutala. Men vi kan också förstå att detta, att vara kung eller inneha någon typ av makt, i stor utsträckning var beroende av individers nätverk och relationsband. Det handlade mycket om hur en framhöll sig själv, vilken bild som skapades omkring personen. En stor och mäktig ledare behövde en god PR-kampanj för att få följare, i moderna termer. Men om det inte fanns en stor och mäktig individuell ledare, som på Gotland, vad hände då? Ja, då behövde hela befolkningen en sådan kampanj, en gemensam bild att erbjuda omvärlden. En proklamering av vad gutarna är, vad de står för och vad de vill.

¹² Dick Harrison. *Sveriges Medeltid*. Lund: Studentlitteratur, 2020. s. 111.

7. Analys

7.1. Gutalagen

Med sina 61 kapitel avverkar GL en stor mängd frågor. Somliga, som de korta kapitlen rörande exempelvis djur, såsom harar eller ekorrar eller frukt, kan kanske inte säga så väldigt mycket om mentaliteten hos befolkningen vid denna tid. Däremot innehåller lagtexten mycket annat som gör att bilden kan klarna något.

Till en början vill jag lyfta vad historikern Eva Österberg skriver om i sin artikel *Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar* från 1993. Hon menar där att den tidiga medeltiden präglades inte av någon stat - denna existerade ännu inte - utan av andra krafter, bland annat *lagen*. Den sociala diskursen, de sociala normer som rådde, var oupplösligt förenade med *lagen*.¹³ Detta är den avgörande grundpremiss jag tar avstamp i för denna undersökning. Det är alltså inte möjligt att särskilja *lagen* från sin kontext, sitt samhälle, och den måste förstås utifrån dess praktiska och normgivande tendenser. Men denna sammanflätning skapar också möjligheter för personerna, aktörerna, som lever i samhället att påverka förändringar eller bevarande av dessa normer. Det kan därmed uppstå en dialog eller förhandling som möjliggör ett deltagande, som även gör det omöjligt att som forskare bortse från individerna som avgörande spelare på den politiska arenan.

7.1.1. Religion

Texten inleds med ett tydligt ställningstagande; gutarna tillhör kristendomen och inte hedendomen. Detta följs av vidare proklamering att all befolkning på ön skall bedja till och lyda Gud, något som de menar genomsyrar alla handlingar. Detta är en stark markering. Kristnandet av Gotland förklaras i GS, som jag återkommer till senare i denna analysdel. Men kortfattat så beskrivs det i sagan hur bland annat den norske Olof Haraldsson (senare känd som Olof den helige) på flykt från Norge stannar till vid Gotland där han träffar mannen Ormika som tar till sig hans kristna lära. Samtidigt finns det andra passager i sagan som låter påskina att gutarna träffade på kristendomen under sina resor, och vissa beslutade att ta med

¹³ Österberg. *Scandia*, "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid: Tendenser och förklaringar", s. 65.

sig den religiösa läran tillbaka hem på eget bevåg. Detta anser historikern Hugo Yrwing vara den mest rimliga förklaringen till kristnandet, och lyfter i sin bok *Gotlands medeltid* från 1978 att det troligtvis var den anglosaxiska missionen som gutarna mötte i andra länder.¹⁴ Men trots att gutarna själva vill få det att framstå som en självklar och fridfull - kanske även rationell - process, kan vi ställa oss tvekande till om det verkligen var så det gick till. Att processen var utdragen och mötte visst motstånd, menar militärhistorikern Bengt Hammarhjelm är troligt och pekar i sin text *Gotlands krigshistoria D. 1 I Gutalagens perspektiv* på det faktum att såväl frågor kring hantering av trälar som blodshämnd behandlas i GL.¹⁵ Detta betyder, enligt honom, att det fortfarande vid tiden för lagtextens uppkomst fanns spår av tidigare trosuppfattningar i det rättsliga systemet. En kan fråga sig om det är ett medvetet val att betona detta eller snarare något som författaren inte tilläts undvika att ta upp. Eller om det helt enkelt handlar om seder som levde vidare i en transformativ tid, då kristendomen vid denna tidpunkt fortfarande var så pass ny. Det går också att tänka att detta distinkta sätt att uttrycka sig var ett försök att förändra eller cementera vissa nya strukturer. Med den tydliga och starka formuleringen är det rimligt att författaren inte vill lämna något utrymme för motsättningar, att det istället handlar om ett försök att strömlinjeforma uppfattningen runt religion, tro och utövning kopplad till detta. Att införa ett homogent trossystem, där alla förhåller sig till och utgår från samma ramverk, tillför en gemenskap och något som alla i befolkningen kunde samlas kring. Detta skulle förstås också kunnat uppstå, eller redan ha varit etablerat, genom andra religioner eller trosuppfattningar. Att det blev just kristendomen har troligtvis att göra framförallt med samtidens generella utveckling i regionen och i Europa i stort.

Att gutarna såg sig själva som ett kristet folk vid denna tid är inte svårt att missa i GL. Ett flertal kapitel berör detta ämne på ett eller annat sätt, exempelvis *Om tionde* (kap. 3), *Om präster och prästhustrur och deras barn* (kap. 5), *Om helgdagar* (kap. 8), o s v. Men det finns även ett kapitel som avhandlar blot (kap. 4). Med blot åsyftas hedniska offerritualer till gudarna, inte sällan med djur eller människor som offer. Kapitlet uttrycker dock å det grövsta att all typ av blot eller hednisk tillbedjan är strängt förbjuden. Agerandet är även belagt med böter, troligtvis för att öka incitamentet att avstå hedendomen och anamma kristendomen som ideal. Blotet tycks ha haft en stark förankring i befolkningen, då det även fanns lokala blotgillen med så kallade "kokbröder", som gemensamt förberedde riterna.¹⁶ Att förändra så

¹⁴ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 150.

¹⁵ Hammarhjelm. *I Gutalagens perspektiv*. s. 16.

¹⁶ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 150.

viktiga sociala och religiösa inslag hos en befolkning bör ha varit en långsam och utdragen process, vilket kan vara en av anledningarna till att det tas upp i GL, samt att det uttryckligen beskrivs som något strängt förbjudet och förlegat. Vi skulle här kunna ana bakomliggande aktörers pådrivning av införandet av en ny religiös norm och bana. För varför skulle kristendomen, som uppenbarligen inte var lika förankrad i befolkningen, vara det nya, bättre systemet att ta efter, utifrån invånarnas perspektiv? Troligtvis hade de som tryckte på något att vinna på denna förändring. Vinningen, och därmed drivkraften, skulle exempelvis kunna vara en bättre position i samhället eller tillgång till mera makt. Överlag är det tydligt att kristendomen tas på största allvar i lagtexten och att gutarna, tillsammans med författaren, vill påvisa att det inte finns något som helst tvivel om vilken religion som råder på ön. Trots det tydliga framförandet, kan en inte låta bli att reflektera över det faktum att detta anses behövas som något suspekt. Troligt är att det fortfarande överlevde viss hedendomsdyrkan i skymundan, men den enade fronten utåt var tydlig i sitt ställningstagande emot detta.

Det är också viktigt och intressant att reflektera över det som juristen Åke Holmbäck och språkvetaren Elias Wessén tar upp i sin bok *Svenska Landskapslagar: Skånelagen och Gutalagen* från 1979, där de diskuterar vem som skulle kunna ligga bakom texten i GS. De menar att det måste röra sig om en lärd man, troligtvis en präst, vilket de bland annat baserar på att somliga meningar har en latinsk satsförkortning.¹⁷ Jag instämmer i att det är troligt att det handlar om en man som var kunnig utöver det allmänna, eftersom det var långtifrån en självklarhet att människor kunde läsa och skriva under den tidiga medeltiden. Det blir då också aktuellt för oss att fundera över hur mycket av hans personliga övertygelse som ligger till grund för skriften. Om han nu själv var präst, så verkar det rimligt att han skulle ha tryckt mer på den religiösa aspekten än den skulle ha gjort, som inte erkände sig till den. Om han sedan gjorde detta i syfte att tillskansa sig något personligen, eller om det baserades på hans lojalitet gentemot tron i sig, låter jag vara osagt.

Ett flertal helgdagar tas upp som extra viktiga. Jul, påsk och pingst omnämns, men även Mariamässan återkommer som ett riktmärke. Betalningen av tionde, den kyrkliga skatten, är lagd vid Mariamässan i fastan (d v s Marie bebådelsedagen, 25 mars¹⁸), och prästen erhåller vissa rättigheter att utesluta den som inte betalat i tid från gudstjänst. I kapitlet *Om tionde* (kap. 3) förklaras också i förbigående att den som önskar sig en mer bekvämlig kyrka, "till större välmak", skall bygga sig en sådan.¹⁹ Holmbäck och Wessén

¹⁷ Åke Holmbäck & Elias Wessén. *Svenska Landskapslagar; fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen*. 2. oförändrade uppl. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1979. s. 297.

¹⁸ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*: 246.

¹⁹ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 21.

reagerar på detta i sina kommentarer till lagtexten, och påpekar att GL inte innehåller några föreskrifter om att be biskopen om tillstånd innan bygget av en ny kyrka påbörjas, såsom framgår av svenska lagar på fastlandet²⁰. De resonerar kring att detta antagligen berodde på Gotlands särställning och att biskopen inte fanns på ön, utan på andra sidan havet i Linköpings stift. Det finns också en underliggande uppmuntran till byggandet av nya, större kyrkor, något som av allt att döma också gjordes. Det var rika bönder som uppförde nya kyrkor, inte sällan tillsammans.²¹ Tidigare forskning påvisar också att när GL skrevs ansågs sockenindelningen avklarad, men det fanns lagligt utrymme för individer att bryta sig loss från sin gamla församling genom deltagandet i byggandet av en ny kyrka.²²

Här finns alltså utrymme för förhandling, agerande och förändring på individnivå. Även om lagtexten i mångt och mycket dikterar olika regleringar att förhålla sig till, så finns det ett relativt stort svängrum för invånarna att röra sig inom. Detta bjuder in till möjlig förändring och ger i viss mån individerna politiskt inflytande och viss makt. Som Nicolas Demertzis lyfter, så skapar denna politiska kultur ett slags samspel, eller möjligtvis en dragkamp, mellan de fasta strukturerna och formandet av nya.²³ Det finns alltså ett ramverk på plats att förhålla sig till, men samtidigt finns utrymme och möjligheter för individerna att själva bli aktörer som skapar nya strukturer. Detta skulle, utifrån Gabriel Almond och Sidney Verbas tankar, kunna likna någon form av deltagarbaserad politisk kultur och samhälle. Dock är det samtidigt viktigt att påpeka att det fanns andra aspekter som kunde förhindra eller försvåra deltagandet på individnivå, såsom hierarkier, brist på läs- och skrivkunnighet och andra sociala föreställningar.

Sammantaget kan vi utläsa ur GL att religionen och framförallt påvisandet av en religionstillhörighet var viktiga för gutarna och deras bild utåt.

7.1.2. Sociala förhållanden

När jag läste innehållet i GL reagerade jag på att ämnet barn behandlas redan i det andra kapitlet, *Om barn*. I ett myller av kapitel som avhandlar religiös tillhörighet, förbud mot blot samt prästers och munkars rättigheter, tyckte jag det var uppfriskande att barnet ansågs så viktigt att det behandlas så pass tidigt i texten. Kapitlet inleds på följande vis: "Det är nu

²⁰ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*. s 247.

²¹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 151.

²² Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 151.

²³ Demertzis. *Cultural Theory and Political Culture*. s. 160.

därnäst, att man skall uppföda vart barn, som blir fött i vårt land, och inte kasta ut det."²⁴ Här finns uppenbarligen en grundläggande omsorgstanke vad gäller barnets rätt att få leva och växa upp som gute på Gotland. Resterande del av kapitlet riktar sig dock till modern ifråga och beskriver vad hon förväntas göra och inte göra. Det framgår att det finns en förväntning på att kvinnan skall veta sin säng och inte bli med barn eller föda i hemlighet. Även möjligheten till att modern skall förgöra, alltså döda, sitt barn behandlas. Brotten är för de fria kvinnorna straffbelagt med böter och kyrkoboter, beroende på vad som skett. Handlar det istället om en trälkvinna blir straffet som högst sex örar penningar och ytterligare sex år adderade till trälomsstraffet. Kapitlet lyfter alltså barnens rätt till skydd och upprättelse, men i detta fall endast från ett perspektiv där modern är en föröväre.

Det finns fler kapitel som berör kvinnor som grupp. I kapitlet *Om man slår kvinna* (kap. 18) framkommer att om en man skulle till att slå en kvinna så att hennes ofödda barn dör i livmodern blir han skyldig henne "halv mansbot".²⁵ Detta betydde dock i praktiken inte samma sak för varje kvinna, eftersom det finns en genomgående särskiljning mellan gutar och icke-gutar. Denna halva mansbot blir alltså för en gutnisk kvinna en och en halv marker guld och för en icke-gutnisk kvinna fem marker silver.²⁶ Kvinnan förväntas också styrka sin sak med vittnen, något som är återkommande i nästan varenda anklagelse, oavsett kön. Även i kapitlet *Om kvinna skändas* (kap. 22) framkommer att kvinnor har ett visst skydd mot sexuella övergrepp, såsom våldtäkt. Men det förväntas av henne att försöka påkalla hjälp, och om detta inte lyckas skall hon berätta både om händelseförloppet och den skyldige inom ett dygn, för att på så sätt kunna styrka sin anklagelse med vittnen vid en senare rättsprocess. Blir den utpekade dömd skyldig åläggs han betala tolv marker silver för gutnisk kvinna, fem marker silver för icke-gutnisk kvinna och sex örar penningar till ofri kvinna, alltså en trälinna. Detta kanske kan anses klenmodigt när vi läser det idag, men det faktum att det infördes på pränt i lagtexten kan kanske också ses som ett säkerställande och ett erkännande av kvinnors rätt till skydd och upprättelse. Även följande kapitel, *Om ofredande av kvinnor* (kap. 23), tar upp bestämmelser om hur kvinnor ska skyddas från olika typer av oönskad beröring och tafsande. Där finns beskrivningar av olika typer av brott och dess påföljder (böter), som exempelvis om en man rycker av en kvinnas huvudbonad, spänne eller dylikt. Men även kroppsdelar ingår i redogörelsen, till exempel armbåge, axel, bröst och anklar. Olika kroppsdelar har olika grader av böter i straffskalan. Kapitlet avslutar med att förklara

²⁴ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 19.

²⁵ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 43.

²⁶ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*: s. 261.

att böterna är avsedda gutniska kvinnor och att om det istället handlar om en fri icke-gutnisk kvinna skall alla böter halveras. Gäller det en trälinna utkrävs däremot inga böter alls.

Återigen kan vi här urskilja en uppdelning och kategorisering utifrån var på den hierarkiska stegen som personen i fråga befinner sig.

Sammantaget framgår det att kvinnor erhöll ett ganska omfattande lagligt skydd. Skillnaderna blir i vissa avseenden större mellan gutniska och icke-gutniska kvinnor - för att inte tala om skillnaderna i förhållande till de ofria trälkvinnorna - än mellan en gutnisk man och en gutnisk kvinna. Här kan vi ana en slags favorisering av den inhemska befolkningen, där tillhörigheten till den gutniska identiteten värdesätts i hög utsträckning. Men det är också viktigt att förstå att värderingarna under tidsepoken vi rör oss i inte är desamma som dagens. Vår nutida uppfattning om kvinnors, barns och faktiskt alla människors lika värde var på intet sätt gällande under denna tid. Detta blir också synligt utifrån både hur lagtexten är formulerad och genom vilka straff den innefattar. I boken *Sveriges medeltid* skriver Dick Harrison om ett antal skillnader mellan dåtida och nutida uppfattningar kopplade till rättsväsendet, bland annat att den personliga äran var av högsta beaktning, att dödsstraffen vid denna tidpunkt inte var lika omfattande som de kom att bli senare, samt att maken ofta ansvarade för brott begångna av antingen fru eller barn.²⁷ Utöver det var också brott som skedde i skymundan, och därmed i någon form av vanära, de hemskaste av dem alla. Mot den bakgrunden kan vi då också förstå att om en kvinna skulle bli gravid eller föda barn i hemlighet ansågs det som ett grovt övertramp mot lojaliteten och tilliten i samhället. Möjligtvis kan detta ha haft en viss inverkan på valet att sätta kapitlet *Om barn* så tidigt i lagtexten.

De trälrar som berörs i texten ter sig tämligen osynliga. Det är allmänt känt idag att vikingarna ägde och bedrev handel med trälrar i olika delar av världen, men vi vet desto mindre om dem. Sverige, till skillnad från många andra länder, bedrev slavhandel i relativt liten utsträckning under senare tid, men under vikingatid och tidig medeltid bestod fortfarande företeelsen. Troligtvis har trälarna på Gotland tillfångatagits vid olika räder eller köpts på marknader, för att sedan föras tillbaka till ön. Att trälrar nämns i lagtexten visar att de fortfarande användes och de återfanns, i vanlig ordning, längst ner i den sociala hierarkin.

Även när det gäller arvsrätten kan vi se denna särskiljning framträda. GL:s arvsrätt är något svårbehärskad. *Om alla arv* (kap. 20) är ett av de mest omfattande kapitlen i hela lagtexten. När det gäller arvsrätten skiljer den sig mellan män och kvinnor. När det kommer till kvinnor skiljer den sig även mellan hennes "hogsl och id", alltså mellan hennes hemföljd

²⁷ Harrison. *Sveriges Medeltid*. s. 225-226.

och hennes ärvda egendom.²⁸ Ur texten framkommer att om fadern i huset skulle försvinna bör sönerna leva tillsammans på oskiftad jord tills dess att den yngste fyllt 15 år, då han anses vara fullvuxen man. Uppstår en situation där egendom behöver säljas för föda skall pengarna delas lika mellan sönerna. Även barnbarn skall tas omhand av sin farfar utifall deras egen far dör, oavsett om dessa är pojkar eller flickor. Överlag förkunnar kapitlet ett omfattande skydd för hela släkten och det går att ana en stor omsorg om den enskildes ätt. Detta kan kopplas till den gotländska traditionen av storfamiljsystem med samhushåll, där kulturlandskapet utgjordes av stora och enskilda gårdar och alltså inte av en byorganisation.²⁹ Det är dock viktigt att påpeka att föreställningen om att sådan inte fanns senare har ifrågasatts och att det rent fysiskt faktiskt fanns bysamhällen, dock utan kameral administrativ (ekonomisk förvaltnings-) funktion.³⁰ Spåren efter dessa enskilda gårdar går att ana i naturlandskapet på ön än idag. Det går också att ana en stolthet kopplad till gård här, vilket kan vara en ledtråd till att den personliga ätten värdesattes högt och därför var relativt inkluderande. Utöver stoltheten fanns det troligtvis även en praktiskt funktion i detta, eftersom en inte ville se sin gård gå under, samt säkerställa att ens släkt och familj förblev skyddade även i händelse av att bonden, och därmed det manliga överhuvudet, av någon anledning föll bort. Till detta bör även ha tillkommit ett element av trygghet, där den rådande ordningen var välkänd och utstakad över lång tid. Behovet av att upprätthålla invanda beteendemönster skall inte underskattas, då förändring innebar något okänt och skrämmande och därför inte var eftersträvansvärd om den inte var ett måste. Som Yrwing påpekar framgår det också att det ansågs förnedrande att sälja sin arvejord, och den som gjorde sig skyldig till detta betraktades inför ättsamfundet som en icke-gutnisk man.³¹ Detta måste tolkas som något oerhört och ingjuter en viss förståelse i hur viktigt detta ansågs vara. Det framgår även att döttrar liksom oäkta barn har rätt att stanna på gården. Men även om det framstår som om döttrarna var berättigade på samma sätt som sönerna, är det viktigt att komma ihåg att kvinnorna alltid var lägre i hierarkin, och döttrarnas arvsrätt endast räknades om det inte fanns någon son i hushållet.³² Vi har att göra med ett patriarkalt system, där husbonden var högsta hönset och därmed även representant för familjen och i förlängningen även lokalsamhället.

²⁸ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*. s. 265.

²⁹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 169.

³⁰ Tryggve Siltberg. *Landet Gotland, Dess Nedgång och Fall I: Dokument från och om landstinget fram till 1399, Dokument om landet Gotland Band I*. Visby: Gotlandica förlag, 2019. s. 25.

³¹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 169.

³² Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 170.

7.1.3. Frid och konflikt

Något som återkommer gång på gång i GL är frågan om frid. Ett flertal kapitel avhandlar detta relativt tidigt i texten, exempelvis *Om alla mäns frid* (kap. 9), *Om vårfrid* (kap. 10), *Om tingsfrid* (kap. 11) samt *Om hemfrid* (kap. 12). Som vi kan förstå av kapitlens rubriker handlar det om olika typer av fridstillstånd. Alla mäns frid syftar på en allmän landsfrid, men dess vidare innebörd är enligt Holmbäck och Wessén okänd, även om det framkommer att ingen kyrklig koppling finns.³³ Den första fridstiden hörde samman med påskan och nymånen och skall ha börjat 14 dagar efter påsk, och Holmbäck och Wessén lägger fram teorin om att tinget under denna tid hölls i mindre tingskretsar och inte i Gutnalinget.³⁴ Även i GL förklaras att förutom friden som infaller efter påsk, infaller en fem dagar efter midsommar och båda friderna varar i tio nätter och tio dagar. GL förtydligar att om dråp utförs under denna tidsperiod skall den skyldige böta till Gutnalinget och ingen fridskrets kan skydda gärningsmannen förrän böter är betalda. Inom varje treading fanns en fridlyst kyrka - Fardhem (södra), Tingstäde (norra) och Atlingbo (mellersta) - dit brottslingar kunde söka sig för att uppnå lagligt skydd från hämndaktioner eller dylikt. Tillsammans med honom skulle även hans fränder medfölja. Då fick brottslingen utan påföljder vistas i prästgården och på kyrkogården i 40 dagar. Möjligtvis tyder detta på att 40 dagar var den ram som satts för lagliga hämndaktioner av offrets arvingar.³⁵ Efter att denna tid hade förlöpt behövde brottslingen dra sin fridskrets, alltså en gränsdragning som skulle innefatta tre gårdar, där ägarna till dessa behövde godkänna kretsen, och jämte en kyrka.³⁶ Inom denna krets kunde brottslingen åtnjuta laglig frid. Efter att fridskretsen dragits skulle någon i brottslingens ställe söka förlikning. Det skulle då erbjudas böter, som kunde nekas av målsäganden upp till tre gånger. Här framgår även att brotten bedöms vara av olika grad beroende på om offret var gutniskt eller ej, en särskiljning vi känner igen från tidigare. Antagligen handlar dessa bestämmelser om att försöka stävja att befolkningen sökte hämnd på egen hand, alltså ett slags försök att kontrollera befolkningen på en större och mer gemensam grund. Detta skulle kunna tyda på en tidig form av en mer allomfattande och övergripande organisering. Samtidigt minns vi vikten som lades vid ära och kan då förstå att detta också är ett sätt att säkerställa att brott tas omhand på ett hedersamt vis och inte genom en barbarisk hämnd bakom ryggen på rättsväsendet.

³³ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*. s. 253.

³⁴ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*. s. 253.

³⁵ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*. s. 256.

³⁶ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*. s. 255.

Vad gäller tingsfrid avser detta den frid som skall råda på tingsplatsen vid pågående förhandling.³⁷ Det är inte svårt att begripa nödvändigheten av det. Hemfriden avhandlar egentligen enbart dråp eller lemlästning på den egnes gård. Dessa brott är ålagda böter på tolv mark utöver mansbot, vilket är ett högt belopp i relation till många andra, mindre grova brott. Det höga straffet visar på att gutarna värnade om sin gård, sin borg, och att de där skulle anses skyddade och lämnas ifred. Yrwing diskuterar också den gotländska fridslagstiftningen och menar att den spelade stor roll för sockenorganisationen. Sockenprästen och sockenmenigheten var de som kontrollerade efterlevnaden, alltså på en mycket lokal nivå. Han menar att det var genom detta som socknarna utvecklades till lokala centra för självstyre under tidig medeltid.³⁸

Men om det nu fanns så många lagpassager angående frid, betyder det att gutarna var ett hästskt och bråkigt folk? Det kan vi inte med säkerhet veta, vi får enbart följa de spår som finns. En skulle kunna tänka att omfattningen och skarpheten i föreskrifterna angående friden, tillsammans med det mycket långa kapitlet om påföljder av fysisk skada på andra, är tecken på att mycket bråk och skador uppstod. Kapitlet *Om sår* (kap. 19) är ett av de längsta i hela GL och går med stor detaljrikedom igenom vad olika typer av sår och skador har för rättsliga påföljder. Det handlar i samtliga fall om böter i varierande grad och inte sällan krävdes vittnesmål för att styrka händelseförloppet och inblandades delaktighet. Det ligger alltså inte långt bort att anta att detta uppstod med hög frekvens, då kapitlet är så pass detaljerat. Men samtidigt, kan det ha varit så att det mer handlade om bilden som önskades projiceras utåt? Kanske ville gutarna att andra skulle tro att de var farliga och krigiska, i ett avskräckande syfte möjligtvis? Men då fridslagstiftningen är så stor och genomgående, kan vi också förstå att friden var viktig för gutarna. Om vi utgår från tidigare teoretiska tanke om att gutarna i relativt hög grad var delaktiga i skapandet av sin politiska kultur, kan vi också förstå att denna process frambringade det som av gutarna ansågs vara viktigast och mest rimligt att göra. Om de ansåg att något av det viktigaste var att bibehålla freden, vilket är logiskt ur ett rent levnadsmässigt och vardagligt perspektiv, kommer detta även att återspeglas i lagstiftningen. Möjligtvis skulle detta kunna vara ytterligare ett tecken på att gutarna faktiskt hade inflytande över de regler och lagar som var rådande. I och med GL:s uppkomst och den relativt nya kyrkliga ordningen på ön tycks det finnas en strävan efter en mer organiserad och ordnad tillvaro för samtliga i befolkningen.

³⁷ Holmbäck; Wessén. *Svenska Landskapslagar*: s. 254.

³⁸ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 152.

I artikeln *Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: Konflikt - kompromiss - politisk kultur* tar Eva Österberg upp att den politiska kulturen baserades på det ömsesidiga beroendet mellan stat och bönder samt på förekomsten av legala institutioner, som skulle möjliggöra för lokalsamhället att på fredlig väg kommunicera med överheten (centralmakten).³⁹ Även om Österberg i denna artikel berör 1500-, 1600- och 1700-talens Sverige, vilket ligger ca 300 år framåt i tiden i förhållande till vad som är aktuellt för denna undersökning, behöver denna reflektion inte vara obetydlig för mig. Kanske var denna fridslagstiftning ett tidigt tecken på ett försök att på fredlig väg bygga ett förtroende och ett diskussionsutrymme mellan domstolarna, det bestämmande skiktet, och gemene man.

7.1.4. Det som inte syns

Det som kanske förvånar mest med GL är avsaknaden av handelsrelaterade frågor. Den allmänna bilden av Gotland vilar i mångt och mycket på uppfattningen om dess handelsresande. Idag har Visby fått epitet "hansestaden" (från tyska Hanseförbundet) vilket skvallrar om det handelsrelaterade arv som ön har. Yrwing lyfter att flertalet forskare ställt sig bakom teorin att Visby är en stad grundad av tyska köpmän.⁴⁰ Samtidigt ställer han sig frågande till detta, eftersom det ingenstans framgår att tyskarna själva ansåg staden vara tysk eller på något sätt i historieskrivningen har gjort anspråk på detta.⁴¹ Även i GS omnämns hur gutarna seglade till olika länder, inte minst österut, för att bedriva handel. Där kom de bland annat, som ovan nämnt, i kontakt med kristendomen. Även Harrison lyfter i boken *Sveriges medeltid* att en central anledning till att storbönderna på ön var så rika var den blomstrande handeln.⁴² Så om nu Gotland var en så handelsdominerad ö, hur kommer det sig att handeln inte behandlas i GL?

Vi kan endast spekulera kring detta. Något vi kan ta fasta på är att Visby har haft en annorlunda och separat utveckling i förhållande till resten av ön. Detta syns inte minst i Visbys stadslag, vars tidiga uppkomst går att ana på 1220-talet, i samband med biskop Bengts brev för Mariakyrkan i Visby. Dess invigning innebar att de tyska köpmännen tillförsäkrat sig rätten till en interparokial församling (alltså en egen tysk församling inom den existerande

³⁹ Eva Österberg. "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: Konflikt - kompromiss - politisk kultur" i *Scandia*. Vol. 57, nr 1, 1991. s. 74.

⁴⁰ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 177.

⁴¹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 178.

⁴² Harrison. *Sveriges medeltid*. s. 169.

församlingen i Visby) vid kyrkan.⁴³ Denna separation mellan stad och landsbygd blev ännu tydligare när ett inbördeskrig bröt ut mellan dem år 1288. Yrwing menar att det fram till endast två år innan detta inbördeskrig fanns ett understött samarbete mellan stad och landsbygd, där öns centrala myndighet såg till att Visbys rättigheter inte kränktes. Sammandrabbningen tros ha berott på de stadsliga borgarnas vilja att införa tullar på landsbygdsbornas införsel i staden, samt på dispyter angående rättigheterna till fjärrhandeln.⁴⁴ Efter denna händelse stärker den svenske kungen Magnus Ladulås sin position på Gotland, och knyter därmed ön närmare det annalkande riket Sverige.⁴⁵

Kan det vara så att det vid GL:s nedtecknande inte fanns tillräckliga skäl att ta upp denna handel i lagtexten? Kanske ansågs det helt självklart vad som gällde kring detta. För även om Visby vid denna tidpunkt verkar ha i alla fall påbörjat ett arbete med att skapa egna lagar och regler, separerat från resten av ön, fanns det ännu ingen direkt konflikt mellan stad och land. Eller kan det ha varit så att det rådde osäkerheter kring vad som gällde, och att det därför blev utelämnat? Kan det ha pågått någon typ av förhandling angående detta vid tidpunkten för nedtecknandet av GL? Eller kan det rentav ha varit så att det fanns en separat lagstiftning eller ett regelverk angående detta som gått förlorat under tidens gång? Frågorna blir många, svaren desto färre. Vad vi kan konstatera är att utlämnandet av detta ämne är förbryllande. Enligt min mening bör det ha funnits någon typ av reglering angående detta, eftersom handel var en så stor del av befolkningens liv och uppehälle, men vad som isåfall skett med den förblir dolt i historiens dunkel.

Vidare är det även anmärkningsvärt att inga överherrar nämns i GL, bortsett från präster, prostar och biskopar. Men dessa är den gudomliga överheten, kopplad till den kristna läran, som vi vid det här laget vet är väldigt framträdande i texten. De världsliga överheterna, som kungar, jarlar eller liknande, lyser med sin frånvaro. Att Gotland stod i direkt kontakt med dessa personer vet vi med säkerhet, inte minst från vad GS låter berätta om fördraget som sluts med svearnas kung tack vare Avair Strabain. I sagan står också klart och tydligt hur gutarna är skyldiga att betala skatt till denne kung, vilken uppgår till 60 mark silver årligen, som skall hämtas av biskopen på ön vart tredje år. Det ter sig viktigt för gutarna att påvisa sin oberoende ställning gentemot svearna, de kunde ingå fördrag för att skapa det skydd som ansågs nödvändigt - och betala vad det kostade - men samtidigt tycks det ha varit viktigt att inte framhäva dessa personer i lagtexten.

⁴³ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 179.

⁴⁴ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 180.

⁴⁵ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 23.

I GS är det istället de lokala personerna som får framträda, såsom Avair, Ormika och Botair. Att lyfta fram dem ter sig mer som en lokalpatriotisk handling. Men faktum kvarstår att det, med all sannolikhet, inte är en bonde eller annan person ur allmogen som skrev denna saga. Som vi redan varit inne på, kan en ifrågasätta denne författares bakomliggande intentioner och drivkrafter. Vilket förhållande hade han till de gutniska personligheter som framträder, om någon alls? Det är samtidigt en saga baserad på en muntlig tradition, där dessa individer levtt vidare från en generation till nästa som mytomspunna gestalter vilka haft ett viktigt inflytande på öns historia. Det är då troligt att författaren inte kunnat bortse från dem eller utelämna dem, eftersom de är så centrala för berättelsen och bevisligen ännu högst levande i gutarnas minne.

Gotland kallades under medeltiden och fram till 1600-talet för Landet Gotland (på latin *terra Gotlandie*).⁴⁶ Detta säger en hel del om föreställningen kring ön som ett oberoende land, inte underordnat någon. Landet var fullt av bönder, en del väldigt rika, som på olika sätt organiserade sig och skötte ön. Vi har alltså att göra med en bonderepublik. Denna beteckning syftar egentligen mest till att förklara hur ön var organiserad och säger inte så mycket om hur de benämnde sig själva. Detta var inte heller unikt för Gotland. Såsom Tryggve Siltberg påvisar i sin bok *Landet Gotland, dess nedgång och fall 1: Dokument från och om landstinget fram till 1399*, användes beteckningen "landet" för flera provinser och landskap innan de inordnades som endast landskap i ett allomfattande kungarrike.⁴⁷ Därav landskapslagarna, där GL inräknas. Men hur såg egentligen denna bonderepublik ut, och kanske mer intressant, vad säger den om den bild som gutarna försökte projicera utåt?

Eftersom det handlade om lokala, småskaliga samhällen förstår vi att det rörde sig om en uppdelning. Under medeltiden fanns det 20 distrikt på ön, dessa kallades för ting. Tingen var sedan i sig uppdelade i sex olika settingar, med tre eller fyra ting i varje. Settingarna utgjorde sedan parvis tredingar och högst upp var landstinget. Det handlar alltså om fyra nivåer, som alla innebar olika funktioner. Settingarna var av fiskal och militär funktion, medan tingen, tredingarna och landet utgjorde en judiciell funktion, likt domstolar. Visby stad är dock inte inräknat i de 20 distriktens omfattning. Till stor del var uppdelningen och beskattningen mellan och av dessa olika distrikt jämlik. Utöver detta fanns även en kyrklig indelning, bestående av 94 decentraliserade kyrksocknar (efter medeltiden 91 stycken). Ön var kyrkligt indelad i tre tredingar (Nordertredingen, Medeltredingen, Sudertredingen). Gränsdragningen skiljer sig här lite åt från den judiciella, där framförallt Roma socken

⁴⁶ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 11.

⁴⁷ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 12.

tillhörde Medeltredingen rent kyrkligt, men tillhörde Nordertredingen judiciellt.⁴⁸ I Roma socken låg alltinget, Gutnaltinget, och orten var därmed en centralort på ön.

Inom tingen fanns det några rådmän, enligt Siltberg minst tre, vars uppdrag var att hjälpa tingsdomaren. GL förkunnar att dessa rådmän skulle döma, antagligen tillsammans med domaren. Enligt de äldsta dokumenten beskrivs företrädare för bonderepubliken Gotland som "äldste" eller "seniores", något som både Siltberg och Yrwing menar borde syfta på domare.⁴⁹ Det är dock lite oklart vilken typ av nivå dessa domare skulle återfinnas på, om det handlar om landsdomare, settingdomare eller någon annan slags domare.

Siltberg påpekar att Gotland kännetecknas av sin frånvaro av feodalism och aristokrati. Han menar att tidigare forskning ofta utgick från att de äldre bondesamhällena var relativt jämlika och demokratiska, något som i slutet av 1900-talet kom att ifrågasättas och omvärderas. Dock, hävdar han, har ifrågasättandet av Gotlands jämlika bondesamhälle gått för långt, då all dokumentation och forskning pekar åt samma håll - Gotland *var* ett relativt jämlikt samhälle, utan aristokratisk överskikt.⁵⁰ Jag ansluter mig därför till hans linje. Även Siltberg har gjort en ansträngning för att påvisa gutarnas egalitära mentalitet. Han skriver att det finns både äldre och nyare inlägg inom forskningen om att det förhöll sig just så, där han lyfter sägnen om den dräpte stormannen *Takstainarn* i Lärbro och *Veigen* i Grötlingbo. Som nyare belägg pekar han på kulturanthropologen Carl von Rosens doktorsavhandling från 2002, där "likhetslagen" tas upp som fenomen, och syftar då på stöd och uppmuntran för de lokala individer som inte försökte positionera sig högre än andra.⁵¹ En skulle kunna tänka sig en tidig form av det vi idag kallar för *jantelagen*, alltså en uppfattning om att en inte skall sticka ut på något sätt, eller tro att en är bättre än andra.

Som ovan nämnt, är uteslutandet av kunglig medverkan i GL ett starkt ställningstagande. Gutarna kan tänkas ha varit måna om att bibehålla sin självständighet, inte minst med tanke på att de i allt större utsträckning inrättades under svearikets kungliga makt. Kanske kan det ha varit ett försök att upprätthålla sin heder och stolthet, samt förtydliga för sig själva, och i förlängningen också för andra, att gutarna minsann inte underordnade sig någon.

Slutligen behöver vi även reflektera över det som nämnts mest i förbifarten ovan; den muntliga traditionen och avsaknaden av läs- och skrivkunnighet. Detta är viktigt att lyfta framst eftersom vi behöver komma åt och förstå gutarnas samtida mentalitet för att kunna

⁴⁸ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 19-20.

⁴⁹ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 21.

⁵⁰ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 28-29.

⁵¹ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 32.

förstå vilken bild de ville sända utåt. I dagens samhälle är det nästintill omöjligt att förstå hur en värld kan te sig utan skrift. Jag har vid ett flertal tillfällen nämnt att GS bygger på en muntlig tradition, alltså sagor som muntligt berättats från generation till generation. Detta kan vi se inte minst på hur sagan är lingvistiskt strukturerad och dess livlighet, direkta handling och nästan framfusiga prosa. Avsaknaden av utvidgade detaljer är också ett tecken på den muntliga aspekten. I boken *Muntlig och skriftlig kultur: teknologiseringen av ordet* förklarar författaren och historikern Walter J. Ong skillnader mellan muntliga och skriftliga kulturer, samt hur skriften och läskunnigheten påverkar vårt sätt att tänka. Han lyfter bland annat det analytiska tänkandet, som han menar är en effekt av skriftspråket, och att det i avsaknad av detta behöver uppstå mer mänskliga och livsnära referenser för att begreppsliggöra och verbalisera kunskap.⁵² Han påpekar även att det i en talspråklig kultur inte går att återfinna någon objektivitet när det kommer till kunskap, utan att det snarare sker en gemensam identifikation med det en kan på ett personligt plan.⁵³ Detta är intressant ur ett gutniskt perspektiv. Flera av de bönder som gjort sig rika på handel, tillsammans med de som ackompanjerade dem på färden, kunde troligtvis mötas i en gemensam kunskap kring denna handel och hur den bedrevs och skulle bedrivas. Denna gemensamma kunskapsbank kan också ha bidragit till en gemensam identitet, eller i alla fall vara en identifikationsfaktor som de kunde samlas kring och mötas i.

7.2. Gutasagan och gutarnas historia

Som bilaga till GL följer GS. Denna krönika, eller skapelseberättelse, är relativt kort, men avhandlar det som ansågs viktigast att lyfta och påpeka angående gutarnas berättigande till ön i egenskap av deras land.

7.2.1. De som lämnade och de som blev kvar

GS börjar med att förklara att tack vare att en man vid namn Tjelvar förde elden till Gotland behövde ön inte längre sjunka ner i havet varje morgon, för att sedan återuppstå till kvällen.

⁵² Walter J. Ong. *Muntlig och skriftlig kultur: Teknologiseringen av ordet*, övers. Fyhr, Lars; Hansson, Gunnar D; Perme, Lilian. 2. uppl. Göteborg: Anthropos, 1996. s. 56.

⁵³ Ong. *Muntlig och skriftlig kultur*. s. 59.

Ön, som tidigare varit bunden av mörka krafter, blev i och med detta beboelig. Tjelvars son Havde och dennes hustru Vitastjerna blev sedan de första att bosätta sig på Gotland och de fick tillsammans tre söner - Gute, Graiper och Gunnfjaun (Guti, Graipr och Gunfjaun på forngutniska) - som skulle dela på ön. De delade Gotland i tre tredingar; Graiper fick den norra, Gute den mellersta och Gunnfjaun den södra. Det är alltså från dessa tre som resterande befolkning på Gotland anses härstamma.⁵⁴

En första fråga som en kan ställa sig är varför detta tas upp. Redan i första stycket får vi stifta bekantskap med mannen som bröt Gotlands förbannelse (Tjelvar) samt hans son och sonsöner som sägs vara de första att befolka ön. Det är viktigt att ha i åtanke att en vid denna tid inte satt och skrev historier för ros skull, utan det fanns en övervägd tanke angående vad som skulle stå med och inte. Därmed har delar av historien valts till och andra valts bort. Det som får vara kvar ska därför ses som viktigt för de samtida människorna, vilket ger en viss tyngd till varje ord som valts. Så varför lyfta Tjelvar, Havde och sönerna? Det ter sig inte alltför långsökt att tro att de genom att visa på gutarnas härstammande från denna urfader även försökte påvisa en inneboende rättighet till platsen. Det går även att ana en viss särskiljning mellan de "äkta" gutarna, som härstammade från dessa karaktärer i direkt nedstigande led, och de individer som flyttat till ön senare, alltså icke-gutar.

I nästa stycke av GS beskrivs hur befolkningen ökade så kraftigt att det begränsade landet inte längre kunde sörja för dem alla. Genom en lottning beslutades att var tredje man skulle lämna ön. De fick ta med sig allt de ägde, förutom sin jord.⁵⁵ Även om det inte finns något sätt för oss att vara helt säkra på vad som faktiskt skedde och inte, ter det sig demokratiskt av dem att valet gjordes genom lottning, för att använda ett modernt uttryck. Var detta fallet, vilket vi i någon mån får utgå ifrån, så påvisar det en stor förmåga till jämlikhet och rättvisa. Det ligger därför nära till hands att tro att beskrivandet av en lottning är ett högst medvetet val av författaren eller dennes uppdragsgivare. Som vi redan kommit fram till tidigare, var Gotland troligtvis i relativt stor utsträckning ett jämlikt samhälle. Kanske var gutarna måna om att detta skulle belysas, med sin egen självbild i åtanke?

Dessvärre lyckades inte genomförandet av det nya beslutet, eftersom de som valts ut att lämna var tämligen obenägna att flytta. Istället flydde de tillsammans till Torsburgen, en plats på östra sidan av Gotland som än idag går att besöka. Men Gutnaltinget var inte nöjda med detta, utan tvingade flyktingarna att dra vidare. De kom då till Fårö, där de försökte bosätta sig, men där marken var för ogynnsam och födan inte räckte. Detta fick flyktingarna

⁵⁴ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 99.

⁵⁵ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 99.

att slutligen bege sig mot Dagö i Estland. Bengt Hammarhjelm har valt att diskutera sanningshalten i detta påstående. Han påpekar att Lauritz Weibull i en tidigare granskning av krönikan ansett den ha låg sanningshalt och i första hand vara en vandrings sägen⁵⁶, men väljer själv att ha en mer positiv och opportunistisk inställning. Hammarhjelm lyfter det faktum att vikingatågens utvandring inte låg alltför långt bort i tiden och att utgrävningar visat att Torsburgen använts så sent som år 1000.⁵⁷ Han menar på att GS kan ha fått sin muntliga tradition vid samma tidpunkt och att utvandringssdramat därmed kan ligga ännu längre tillbaka i tiden.⁵⁸ Detta är en intressant ståndpunkt och ett försök att teoretisera kring GS:s möjliga sanningshalt. Hammarhjelm förklarar vidare att det enligt utgrävningar går att se att Torsburgen anlades omkring 300 e Kr., alltså strax före den tid vi benämner som folkvandringstiden.⁵⁹ Kan det vara så att det ligger en viss sanning i berättelsen, eller är det bara en utbrodering av någon bevarad skröna? Egentligen är det, precis som Hammarhjelm själv påpekar, inte sanningen i berättelsen som är det viktigaste, utan det symboliska värdet den laddas med. Dramat som utspelar sig rymmer mycket av det mänskliga som krävs för att historien skall leva vidare, både muntligt och skriftligt; kris, motsättningar, uppoffringar, konflikt, ställningstaganden och slutligen en upplösning. Det skulle även kunna ses som ett bevis på gutarnas uthållighet och styrka, samt påvisa deras kännedom om världen de levde i. Att gutarna var stolta över sina färder under vikingatiden kan vi inte säga med säkerhet, men om så var fallet kan denna berättelse kanske ses som ett maktdrag från gutarnas sida, när det gäller vilken bild de ville förmedla av sig själva till omvärlden.

Men utvandrarernas öde slutar inte vid ankomsten till Dagö. Efter att ha byggt en borg beslutade befolkningen att de inte kunde uppehålla sig där, utan de for istället vidare på floden Düna (även kallad Daugava) till Ryssland. De tog sig, enligt sagan, hela vägen till Grekland, där de gick till kungen och begärde få slå sig ner och stanna. Kungen trodde då att de menade i en månads tid, vilket visade sig vara ett felaktigt antagande. I texten används frasen "i ny och nedan", något som gutarna förklarar för kungen åsyftade "för alltid och för evigt".⁶⁰ Kungen var inte nöjd, utan ville att gutarna skulle avlägsna sig, men efter att drottningen ställt sig på gutarnas sida fick de till slut stanna. Stycket avslutas med raden: "Så slog de sig ned där och bo där och än idag hava de i sitt tal spår av vårt språk".⁶¹ Som läsare är det lätt att ställa sig frågande till varför dessa utvisade gutars öde följs så noggrant efter att

⁵⁶ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 5.

⁵⁷ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 6.

⁵⁸ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 6.

⁵⁹ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 6.

⁶⁰ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 99.

⁶¹ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 101.

de lämnat Gotland, om detta nu skall föreställa gutarnas och Gotlands krönika. Men det går också att utröna en viss stolthet i berättandet, inte minst i den ovan citerade raden. Skulle vi se historien utifrån premisen att dessa gutar var tvungna att fly eftersom det inte fanns tillräckligt för alla för att överleva på Gotland, så finns det ingen uppenbar anledning för de gutar som var kvar på ön att särskilja sig från dem som lämnade. Det fanns fortfarande ett brödraskapaband där, vilket också ledde till att gutarna som blev kvar på Gotland kunde vidmakthålla en viss ära i de lämnade brödernas eskapader. Deras kvarstående band, deras gemensamma historia, symboliseras här av likheten i deras talade språk. Något som också var helt centralt i en muntlig kultur, där det talade språket, tillsammans med förståelsen och kunskapen som det laddas med, var en enande identifikationsfaktor. Fokuset på de utflyttade skulle också kunna ses som ett uppvisande av gutarnas kapacitet och förmåga. Att de kunde sprida sig så långt bort på kontinenten, skapa nya band och bosätta sig där pekar på en förmåga till anpassning och duglighet. Jag ser det därför inte som underligt om gutarna önskade lyfta denna historia för att åskådliggöra för alla som tog del av den vilken makt och kraft gutarna besatt. Något som kan tänkas ha varit både respektingivande och avskräckande.

Det första stycket av GS avslutas med förklaringen att gutarna vid denna tid, alltså tiden före 1220-talet, trodde på hedniska gudar och utförde blot. Eftersom Gotland vid tiden för nedtecknandet av såväl GS och GL hade kristnats kan detta ses som ett ställningstagande mot tidigare gutarnas trosuppfattning och trosrelaterade utövningar, samt ett bevis på gutarnas infogande i den nu rådande normen. Det beskrivs hur dessa förfäder "offrade då sina söner och döttrar och sin boskap", samt "bedrev blot med mat och dryck".⁶² Detta sägs de ha gjort utifrån sin "vantro", vilket är ett ordval som påvisar författarens missnöje. Stycket tycks lite malplacerat, vilket får mig att misstänka att detta dels var något som på ett eller annat sätt behövde adresseras och dels användes för att skapa en skiljelinje i förhållande till förfäderna - som de gärna ville associeras med - där de framhäver utvecklingen de tagit del av genom mottagandet av kristendomen. Precis som med GL vill gutarna gärna bevisa sin lojalitet med kristendomen, samtidigt som de tar avstånd från tidigare generationers "felaktiga" trosuppfattningar och föreställningsvärldar. Men om detta var något som alla skrev under på kan en såklart ställa sig frågande till. Lojaliteten kan ha haft en tydligt pragmatisk och reell funktion, eftersom den innebar skydd av och sammankoppling med både den religiösa och den kungliga makten i Sveariket. Siltberg påpekar att istället för att försörja en kungamakt försörjde Gotland ett stort prästerskap. Enligt honom hade detta prästerskap säkerligen en

⁶² Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 101.

viktig funktion för bildningsnivån på ön, och kan därmed tänkas ha varit en mycket betydelsefull del av befolkningen.⁶³ Kanske var det så att prästerskapets kunskaper tillförde så pass mycket till befolkningen i form av organiseringsförmåga och välfungerande struktur att det helt enkelt var lönsamt för dem att tillskriva sig den kristna tron, även om de inte erkände den själsligt.

Vad kan då detta säga oss utifrån teorin om politisk kultur? Eftersom teorin sådan den används i denna undersökning ämnar att tydliggöra långsamma, kontinuerliga förändringar och inte tillfälliga taktiker, så blir det lite vanskligt. Vi vet att kristendomen inflytande bestod under lång tid efter detta, men det kunde inte de samtida gutarna ha vetat. För dem kunde kanske detta trossystem tänkas falla på samma sätt som den hedniska tron fallerat. Var då antagandet av kristendomen en tillfällig taktik eller ett tecken på en mer omfattande uppfattning av en nödvändig förändring på ett större plan? Rimligtvis kan religionen ha antagits som en tillfällig taktik, men omvandlades så småningom till en bestående del av den politiska kulturen.

7.2.2. Fördrag med Sveariket

I nästkommande stycke beskrivs hur gutarna stod emot försök till erövring av ett flertal kungar, under sin hedniska tid. De skickade även ett antal sändebud till svearnas rike för att skapa fred. Men ingen lyckades med detta förrän Avair Strabain från Alva socken slutligen for iväg för att möta kungen. Avair Strabain (även kallad Avar Stråben) beskrivs som en "vis och mångkunnig man", som krävde ekonomisk försäkring för sig själv, sin son och sin hustru innan avfärd.⁶⁴ Det sägs att gutarna själva valde ut honom och bad honom fara, vilket tyder på en viss auktoritet och ett stort förtroende hos befolkningen. Antagligen var Avair en man med en stor kunskapsbank, som måste ha varit respekterad i sitt lokala samhälle, kanske även av hela ön. Om det stämmer vet vi inte. Men hur kom det sig att han ombads åka från första början? Om ett flertal tidigare sändebud inte klarat av att skapa fred mellan Gotland och svearnas rike, varför då fortsätta försöka? Detta kan vi förstås endast spekulera kring. Men Hammarhjelm påpekar att, trots att det inte finns någon exakt datering (förutom benämningen att Gotland fortfarande var hedniskt), finns det utrymme för en lång tidsperiod inom vilken

⁶³ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 31.

⁶⁴ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 101.

olika typer av segelfartyg började användas i Östersjön.⁶⁵ Det känns därmed inte långsökt att tänka att Gotlands utsatta geografiska läge samt bättre fartyg och ökad aktivitet i Östersjön innebar en svårare tid för Gotland och dess invånare. Genom någon slags koalition med en kung kunde Gotland omfattas av dennes beskyddade sfär. Hammarhjelm menar att det var mest rimligt för gutarna att söka en överenskommelse med svearna, då det svenska riket låg närmast och de var mest lönsamma som vänner, samtidigt som de även utgjorde den farligaste fienden⁶⁶. Hammarhjelm använder begreppet *kraftfält*, vilket jag tycker är ett bra sätt att förstå den pågående maktdynamiken i området. Han menar att Gotland inneslöts i Svearikets kraftfält, åtminstone mer än i det västskandinaviska, som sträckte sig bort mot Frankrike och de Brittiska öarna.⁶⁷ Det finns även tecken på att gutarna sedan tidigare haft avtal och överenskommelser med svearna, exempelvis genom utgrävandet av *Grobin* i Kurland (dagens Lettland), en svensk-gutnisk koloni.⁶⁸ Även Yrwing lyfter i sin bok *Gotlands medeltid* att Gotland tillhörde svearikets valde i slutet av 800-talet, men han är dock tydlig med att vi inte kan veta säkert om denna tillhörighet bestått över tid, eller om den fallerat och sedan återuppbyggts igen. Informationen hämtar han från den nordiske sjöfararen Wulfstans bevarade reseberättelse i Östersjöområdet.⁶⁹ Det tycks i alla fall framgå att Gotland i stor utsträckning hade ett förhållande till vad som senare skulle bli Sverige. Det kan alltså ha varit så att gutarna uppfattade sig själva i en position där det handlade om att äta eller bli äten, eller, mer korrekt i detta fall, att underkasta sig eller bli överkörd. Agerandet tycks åtminstone ha varit ett av självbevarelsedrift, och kanske insåg gutarna att de behövde göra något för sin akuta överlevnad, men också för skydda sitt självstyre - och i förlängningen sin frihet.

Avair Strabain lyckas slutligen åstadkomma ett slags fördrag eller avtal med sveakungen, något som kostar gutarna 60 mark silver om året i skatt. De 60 markerna delades så att kungen erhöll 40 och jarlen 20 mark silver vardera. Fördraget beskrivs som redan fastställt hos Gutnaltinget innan avfärd, vilket skulle kunna belysa gutarnas utsatta och desperata situation, där de var villiga att acceptera mycket, samtidigt som de satte stor tillit till Strabains förmåga att förhandla med kungen. GS förklarar vidare att gutarna ingick detta fördrag av egen fri vilja, vilket i all mening bör ha varit önskvärt att lyfta fram. Sannolikt var det viktigt i historieskrivningen om Gotland att visa på frivilligheten i att binda sig till någon

⁶⁵ Hammarhjelm. *I Gutasagans perspektiv*. s. 12.

⁶⁶ Hammarhjelm. *I Gutasagans perspektiv*. s. 12.

⁶⁷ Hammarhjelm. *I Gutasagans perspektiv*. s. 13.

⁶⁸ Hammarhjelm. *I Gutasagans perspektiv*. s. 13.

⁶⁹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 19.

annan, i detta fall Sveariket. Detta troligtvis inte enbart på grund av att gutarna var måna om att bibehålla sin frihet, sin särpräglighet och självständighet, utan även i förhållande till hur andra människor, både nu och då, väljer och valde att skriva sin historia. GS skulle troligtvis aldrig nämna någon typ av tvång eller desperation, även om så hade varit fallet. GS säger istället att detta skedde enligt gutarnas önskan, och att de nu fick åka till alla platser i Sveariket "utan tull eller andra avgifter".⁷⁰ Problemet med detta är bara att det, som Yrwing påpekar, inte fanns något tullväsende i vikingatidens Sverige.⁷¹ Detta betyder att författaren som nedtecknat sagan kan ha stoppat in detta på eget bevåg (eller någon annans), antagligen medveten om att de samtida gutarna var tullfria, men inte medveten om hur det blivit så. Yrwing lyfter även andra frågetecken kring tecknandet av fördraget, bland annat att det inte gärna kan ha gått till såsom GS berättar om Avair Strabain. Han motiverar detta med att det inte var den tidiga vikingatidens politiska metoder att göra på det sätt som beskrivs i sagan.⁷² Däremot är fördraget klarlagt som historiskt faktum tack vare en urkund från 1285.⁷³ Fördraget betyder inte enbart att gutarna nu fick fara till Sveariket hur som helst, utan även svearna fick fri lejd att åka över till ön. Kungen skulle skydda gutarna efter behov och önskan, kungens sändebud skulle hämta skatten vid Gutnaltinget samt "lysa frid" för gutarna att fara dit de ville inom rikets gränser.

Relationen till Sveariket, blivande Sverige, skall inte förringas. Som ovan nämnt finns det av allt att döma en ganska god förklaring till varför gutarna kunde tänkas behöva ett fördrag med svearna, nämligen hoten utifrån i området. Men det är också intressant att fundera över vad detta betydde för gutarnas inneboende värderingar. Var det ett stort nederlag för dem att inse sin underlägsenhet och sitt behov av hjälp, eller var det bara en naturlig väg att gå i ett läge av nöd? De hade i stor utsträckning byggt upp sitt land på en jämlik grund, där individerna ter sig synnerligen engagerade och delaktiga i beslut som fattades, såväl stora som små. En kan därför fundera på vad det gjorde med deras självuppfattning att behöva ingå ett sådant fördrag. Även om GS är tydlig med att frambringa gutarnas frivillighet i detta beslut, kan det också bara vara en efterhandskonstruktion för att framställa sig själva i en mer kontrollerande position än de faktiskt hade. Att gutarna skapade och nedtecknade sin lag utan att innefatta kungligheter eller överherrar är svårt att se på något annat sätt än som ett medvetet val. Att då behöva vända sig till kungligheten för att söka skydd bör ha varit ett mentalt nederlag, kanske även ett misslyckande. Samtidigt kan det ha funnits en mer

⁷⁰ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 101.

⁷¹ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 19.

⁷² Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 20.

⁷³ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 20.

opportunistisk tanke bakom, där gutarna såg detta som en chans att utöka sina möjligheter inom handeln. Oavsett vilken inställning som återfanns hos befolkningen får vi utifrån GS:s berättande lita på att de såg detta som den enda utvägen, och kanske även att det gjordes helt frivilligt, även om jag ställer mig något tveksam till det.

7.2.3. Kristnandet enligt Gutasagan

Följande stycke berättar hur gutarna i egenskap av sitt köpmannaskap sedan långt tillbaka - före kristendomen - seglat till såväl kristna som hedniska länder för att bedriva handel. Det var där som de först bevittnade olika kristna seder, lät döpa sig och tog med kristna präster tillbaka till ön. Den första personen som sägs ha låtit bygga en kyrka var en man vid namn Botair av Akebäck (en socken på mellersta Gotland). Platsen för denna kyrka var Kulstade. Dock, låter sagan berätta, gillades detta inte av Gutnaltinget, som lät bränna ner kyrkan. Detta hindrade inte Botair från att försöka igen, nästan gång i Vi (Visby), nedanför klinten. När Gutnaltinget ville bränna även denna kyrka, ställde sig Botair längst upp på kyrkan och proklamerade att om de ville bränna kyrkan fick de minsann bränna honom också. Men enligt GS var det kanske inte så mycket den akten, som det faktum att han var tätt sammanknuten med en av de mäktigaste männen på ön - Likkair - genom giftermålet med dennes dotter, som gjorde att kyrkan fick stå kvar. Likkair bodde själv i Stenkyrka, där den första kyrkan i norra tredingen byggdes, på Likkairs gård. Baktanken med denna berättelse är troligtvis att påvisa gutarnas längtan efter och tillgivenhet till kristendomen. Botair får representera det nya goda, kristna folket, som bygger kyrkor och låter sina familjer döpas däri. I följande passage i GS beskrivs att efter att gutarna sett de kristna männens seder, efter att de lyssnat till Guds ord och fått ta del av de lärda männens undervisning, valde de själva att omfamna religionen. Det står att de "tog enhälligt emot kristendomen av egen fri vilja och utan tvång".⁷⁴ Detta betonas väldigt noga. En skulle kunna se detta som ett tecken på total underkastelse, eller möjligtvis ett försök att hinna före någon annan historieskrivning och på så sätt *äga* sin egen historia. Det skulle kunna vara ett försök att uppvisa vilja och hängivenhet, att framställa sig självt som ett rationellt och begåvat folk, som tack vare dessa egenskaper inte motsätter sig den nya goda lära som kristendomen representerade.

⁷⁴ Gannholm. *Guta Lagh med Gutasagan*. s. 103.

När Gotland väl mottagit kristendomen med - åtminstone påstått - öppna armar byggdes fler kyrkor. Den andra kyrkan sägs ha byggts i Atlingbo, detta blev alltså den första i den mellersta tredingen. I den södra tredingen byggdes den första kyrkan i Fardhem socken. Efter detta sägs det uppkomma kyrkor lite överallt, något som även uppmuntras i GL.

GS tar sig härnäst an den norske kungen Olof den helige (Olof Haraldsson), som beskrivs ha kommit på flykt från Norge till en hamn som benämns vid namnet Åkergarn (*acrgarn* på forngutniska). Olof den helige sägs sedan ha stannat där en längre period. Han blev även, enligt sagan, besökt av Ormika av Hejnum, som tillsammans med andra mäktiga män överlämnade gåvor till Olof den helige. I gengäld fick Ormika ett dryckeskar (bullor) och en bredyxa. Därefter valde han att ta emot kristendomen enligt Olofs lära, och byggde sig ett bönehus, som står kvar än idag. Efter detta lämnar Olof den helige Gotland och reser vidare till Jaroslav i Holmgård (Novgorod). Denna berättelse är kort, men Hammarhjelm skriver om den i sin text. Precis som han noterar står det ingenstans i GS att detta på något sätt skulle vara en isolerad händelse som faktiskt förde kristendomen till Gotland, men det ter sig som en speciell händelse, därav dess omnämnande. Han förklarar att hamnen där Olof den helige lade till numera har namnet S:t Olofsholm. En anledning som Hammarhjelm lyfter som kan förklara varför denna händelse nedtecknas som viktig kan vara att Olof hade norska lagar och "boklärt folk" med sig, som därmed kunde förklara den religiösa texten ordentligt (kanske även engelska missionärer?). Han tillägger också att de kristna avsnitten bär en stor likhet med norska lagar, något som kan tyda på Olofs betydelse för kristnandeprocessen på ön.⁷⁵

Yrwing tar också upp denna händelse i sin bok. Han framhåller att ingen annan gute tycks ha påverkats av Olof den heliges besök utöver Ormika, och att inte heller den isländske hövdingen och skalden Snorre Sturlasson kände till att det var Olof som skulle ha kristnat den gutniska befolkningen. Han menar att GS:s berättelse om gutarnas möte med kristendomen ute på handelsfärder är den äldsta och mest tillförlitliga förklaringen till kristendomens ankomst till ön.⁷⁶ Personligen ställer även jag mig tveksam till att kristnandet skulle ha skett endast genom denna enstaka händelse. Att övertyga människor att bryta med sitt gamla trossystem kräver långtgående strategier eller tvång, vilket rimmar illa med gutarnas samhälle, då den typen av tvång generellt kommer ovanifrån, från en övermakt. Att bryta med sina vanor och föreställningar innebär en stor osäkerhet för framtiden. Jag instämmer därför med tidigare forskare i att skiftet mellan religiösa uppfattningar bör ha varit en

⁷⁵ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 16.

⁷⁶ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 150.

långsam process som inte kan ha skett genom en enda händelse. Däremot har denna berättelse antagligen uppfattats som viktig, eftersom den omnämns. Möjligtvis skulle det kunna handla om en komprimering i beskrivandet av kristnandeprocessen, som lättare kan förklara förloppet. Alternativt har Olof den helige, själv eller genom sina lärda män, gjort ett så pass stort avtryck på ön att författaren till GS helt enkelt inte kunde bortse från det.

Nästkommade passage i GS behandlar relationen till biskopen. Det står att innan det utsetts någon officiell biskop passerade ett flertal förbi på sina pilgrimsfärder till eller från Jerusalem. På väg till Jerusalem åkte de österut genom Ryssland och Grekland, förklaras det i sagan. De passerande biskoparna lät under sin mellanlandning viga de kyrkor som befolkningen hade byggt. Men när kristendomen på riktigt hade anammats valde gutarna att skicka ett sändebud till den högste biskopen i Linköping. Att det blev just Linköping förklaras med att det var närmast. Av sändebudet ombads biskopen besöka Gotland vart tredje år, i sällskap av tolv av sina män, och de skulle tillsammans resa över ön. Biskopens främsta uppgift blev att viga kyrkor - som tycktes ploppa upp lite överallt - och i gengäld fick han tre mål mat och tre mark per tillfälle. Skulle endast altaret invigas gällde istället en måltid och 12 ören. Slutligen skulle kyrka och altare vigas tillsammans, något som även det betingade ett pris av tre måltider och tre mark penningar. Det förklaras också utförligt vad prästerna har för skyldighet gentemot biskopen, där de varannan gång skall bjuda på visitationsavgift om tre måltider och varannan gång betala lösen, allteftersom kyrkorna taxerades. Vidare beskrivs hur möjliga tvister skall avgöras inom den aktuella tredingen, och är inte biskopen på plats vid dessa tillfällen skall hans nästa besök inväntas, såvida inte särskilt besvärliga omständigheter råder. Vilken är då poängen med att rada upp dessa teknikaliteter i en skapelseberättelse? För befolkningen själv kan det möjligtvis ha funnits en fördel med att detta finns med i sagan. Som vi minns är GS baserad på en muntlig berättartradition, där viktiga saker inte sällan fästs vid storslagna händelser för att lättare kunna ihågkommas. I och med både GL:s och GS:s nedtecknande framhävs flertalet gånger att gutarna var kristna människor som kommit in i den mer moderna samtiden och därigenom lämnat det hedniska bakom sig. Detta vill författaren, och antagligen de flesta gutar också, tydligt skall framgå. Detta kan, utifrån frågeställningen om den utåt projicerade bilden, vara en tydlig markering gentemot andra folkslag och samhällen kring hur gutarna uppfattade sig själva och vad besökare eller anfallare kunde förvänta sig att möta vid ankomsten till ön.

7.2.4. Plikt och frihet

I det sista stycket av GS berättas det att nu när Gotland blivit ett kristet land, beskyddat av den svenska kungen, kom de överens om att följa med denne på hans härfärd eller ledungståg, alltså korståg till havs. Sju snäckor (skepp) skulle upplåtas, om gutarna själva så valde. Det framkommer alltså ett visst självbestämmande här, där gutarna själva kunde avgöra om de skulle följa med eller istället betala ledungslame, en slags skatt för utebliven färd (40 mark penningar per utebliven snäcka). Endast färder till hedniska länder var aktuella för gutarnas del i denna uppgörelse. Yrwing menar att genom valet att anteckna detta i samband med förklaringen av kristnandet av Gotland, så påvisar författaren att gutarna hade vett nog att ingå en sådan överenskommelse då de uppfattade det som sin plikt att omvandla det hedniska folket till kristendomen.⁷⁷ Det är alltså ett sätt att förklara för omvärlden att gutarna är så grundligt införstådda med kristendomen att de förstår vikten av att kristna andra. Men som Hammarhjelm skriver är denna korstågsplikt avtalad med den världsliga makten, d v s kungen, och inte med den gudomliga makten, kyrkan.⁷⁸ Så rörde det sig då om en religiös övertygelse eller bara om ett skådespel som gutarna fick acceptera för att bibehålla sitt skydd från kungen? Det vet vi inte med säkerhet, men det ter sig rimligt att anta att det var en blandning av båda delarna. Det fanns säkerligen kristna gutar som verkligen var övertygade om att det var rätt att missionera ut det kristna budskapet, men det fanns säkerligen även de som utförde dessa färder av ekonomiska eller sociala skäl, eller bara för att det ingick i fördraget med svearnas kung och för att undslippa ledungslamen.

Dessa korståg skulle avsegla efter vintern, men före midsommar. Det finns beskrivet hur männen förväntas förbereda sig, hur många dagar de har på sig att packa proviant för åtta veckors färd, men aldrig mer. Sedan var det viktigt att invänta de rätta vindarna. Skulle dessa gynnsamma vindar inte uppstå inom sju dygn från det att de stridsberedda möttes upp för härfärdsmöte skulle männen bege sig hemåt igen, då ingen avresa kunde ske. Om påbudet kom med mindre än en månads förberedelsetid behövde gutarna inte heller åka. Dessutom var de fria från åtal. Skulle kungen inte tro på att det faktiskt inte var gynnsam vind eller att påbudet kommit inom för kort tidsfrist, ordnades tolv nämndemäns ed, efter kungens eget önskemål, som skulle intyga att allt skett enligt lagen. Det påpekas också att den enda nämndemansed som gavs på Gotland gavs till kungen.

⁷⁷ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 21.

⁷⁸ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 19.

I detta fördrag med kungen framträder utarbetade kompromisser mellan överheten och befolkningen på Gotland. Dessa kompromisser kan säga oss något om den politiska kultur som rådde. När vi tänker på en kunglig överhet är det lätt att tänka på den typ av stadig och inskränkande kungamakt som vi kan återfinna i senare historieskrivning. Men för kungen att inneha en så stor makt krävs någon form av statlig organisation. Som nämnts i den inledande delen av denna analys, så kan vi under denna tidsepok inte finna någon stat i denna bemärkelse. I praktiken innebar detta att den kungliga makten inte var lika stark som den senare kom att bli, och antagligen behövde kungen göra en del eftergifter och kompromisser i sitt alliansbyggande. Möjligtvis kunde gutarna utnyttja detta för att på så sätt försäkra sig om sitt självstyre. Kungen behövde också på något sätt befästa legitimiteten för sitt bestämmande hos befolkningen. Den politiska arenan var alltså högst formbar och öppen för konflikter, kompromisser och olika typer av allianser. Kungamakten behövde balansera sitt maktutövande med sina undersåtars behov och önskningsar, samtidigt som gutarna värnade om sina intressen. Utöver detta spelade geografin troligtvis en viktig roll i relationen mellan kungamakt och gutar. Utifrån deras position mitt i Östersjön var det inte helt enkelt för kungen att utöva makt över invånarna på ön. Kanske innebar detta faktum att kungen i större utsträckning var tvungen att kompromissa med gutarna än med befolkning närmare till hands, eftersom han inte enkelt kunde vara på plats fysiskt för att kontrollera hur lagarna efterlevdes.

Skulle svearnas kung genom våld drivas bort från sitt rike menar GS att gutarna skall samla in skatten som vanligt, men sedan låta den ligga i minst tre år innan den kan betalas ut till efterträdande härskare av Sveariket. Denne efterträdare skulle då skicka ett obrutet brev med sitt eget kungliga insegel (sigill) för att påvisa sin rätt att hämta ut skatten. Genom detta skapar gutarna en viss distans till Sveariket. De var visserligen enligt överenskommelse bundsförvanter, men som går att ana både i GL och GS fanns det ett behov av självständighet och oberoende på Gotland. Gutarna såg troligtvis sig själva som ett eget folk med egen bestämmanderätt, även om de onekligen var i behov av skydd i en alltmer tumultartad tid.

Så hur står det egentligen till med sanningshalten i denna krönika? Inte mycket går att säga helt säkert, men det finns mer eller mindre rimliga förklaringar och tidsbestämmelser av händelser som omnämns. Hammarhjelm menar att det endast är Olof den heliges besök som egentligen går att vara säker på, en händelse som han menar måste ha skett år 1029.⁷⁹ Han tror också att det finns någon typ av kronologisk ordning i det som berättas. Han menar dock att GS:s huvudsyfte är att klarlägga Gotlands ställning gentemot kung och biskop.⁸⁰ Kanske

⁷⁹ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 20.

⁸⁰ Hammarhjelm. *I Gutasagens perspektiv*. s. 20.

är det så. Även Yrwing tar upp att tidigare forskning pekar mot att författaren, när denne förklarar fördraget mellan kungamakten och gutarna, sammanfogat åtminstone två fördrag till ett och samma skeende.⁸¹ Detta kan ha gjorts som en medveten handling eller av misstag. Skulle det ha varit ett medvetet val kan det ha gjorts för att förstärka händelsen, Avair Strabains insats eller dylikt.

Bortsett från sanningshalten finns det intressanta aspekter i sagan som kan belysa gutarnas självuppfattning. Om vi accepterar den för vad den är belyser historien ett folk som vägrade låta sig kuvas under en övermakt, men som var flexibla och pragmatiska nog att ingå avtal med denna, och som inte var rädda för att bege sig ut i världen för att skaffa sig rikedomar och som dessutom frivilligt omfamnade den kristna ordningen.

8. Avslutande diskussion

För att sammanfatta vad denna analys tar avstamp i kommer jag här att påminna om frågeställningarna från syftet:

- *Vilken bild av sig själva försökte gutarna att skapa genom Gutalagen och Gutasagan?*
- *Vad är det som konkret lyfts fram?*
- *Vilka aspekter får mer respektive mindre utrymme?*

Om vi börjar med vad som rent konkret lyfts fram kan vi med bestämdhet säga att den religiösa tron och kristna läran genomgående är central för såväl GL som GS. Vi har återkommande sett hur självständighet, och framförallt *frivillighet*, är viktiga teman som båda texterna är noga med att framhäva. Det är rimligt att tro att detta är centralt med anledning av att de nedtecknas i en tumultartad tid, med alltmer rörelse i Östersjön, bättre skepp och expanderande makter. Gutarna ville troligtvis värna sin handel och försörjning, men också visa utåt att på Gotland bodde ett självständigt folk som inte underordnade sig någon. En kan tänka att detta är viktigt för deras självbild och gemensamma identitet. Ur ett rent politiskt perspektiv var detta troligtvis också avgörande, eftersom det var en markering och ett ställningstagande gentemot möjliga allierade och fiender. För att kunna ingå fördrag med svearnas kung behövdes förhandlingar parterna emellan. Under sådana förhandlingar gjordes

⁸¹ Yrwing, *Gotlands medeltid*. s. 20.

med största sannolikhet ett antal eftergifter från gutarnas håll, men möjligtvis även från kungens håll. Som vi varit inne på hade kungamakten ännu inte samma starka legitimitet i samhället som den senare fick, utan måste hela tiden förhålla sig till undersåtarnas vilja och agerande. Detta öppnar för ett deltagandebaserat klimat, där undersåtarna troligtvis i större utsträckning än senare kunde påverka sin politiska ställning och därmed sitt politiska öde. Även inbördes rådde på ön en relativ jämlikhet, där diskussioner och bestämmande troligtvis var öppna för deltagande från befolkningen i relativt stor utsträckning.

Även kvinnor, barn och andra sociala grupper berörs, framförallt i lagtexten. Till detta kommer också arvsrätten, som var mycket viktig för hur samhället organiserades. Genom den kan vi se att infödda gutar från gutniska ättar premieras högt, och att det därefter fanns en fallande hierarkisk ordning där trälarna stod lägst. Men det kanske mest intressanta är det som får mindre plats. Då syftar jag främst på handel och ekonomi, vars frånvaro, som jag tidigare nämnt, är förbryllande. Med tanke på att handeln låg till grund för böndernas rikedomar, bör detta rimligtvis ha behandlats i texterna, eller åtminstone varit mer synligt i regleringen av vardaglig samlevnad. Vi kan förstås fundera över ifall temat behandlades separat i andra skrifter, eller om hanteringen sköttes på annat sätt. Själva handelstraditionen har funnits länge på ön, vilket vi vet genom skattfynd och andra arkeologiska utgrävningar. Att gutarna var tvungna att skapa sig ett kontaktnät menar Yrwing beror på Gotlands ökaraktär.⁸² I all rimlighet bör öns begränsade yta ha tvingat gutarna att skaffa sig ett nätverk för att kunna införskaffa nödvändiga varor och tjäna pengar på sina egna, som exempelvis smides- och stenhantverk. Yrwing noterar, även han, avsaknaden av temat handel i GL och menar att det troligtvis beror på tillämpandet av särskilda rättsregler vid denna tid, vilka var kopplade till den baltiska handeln och därmed skilda från gutnisk lag.⁸³ Alltså fanns det separata lagar för detta, vilket leder till slutsatsen att Gotland genom endast GL och GS till största delen uppfattas som ett jordbruksland.

Så hur var det då med överherrarna? Vi har genom undersökningen kunnat se att Gotland erhållit en speciell ställning genom sin avsaknad av kunglig makt eller andra liknande makthavare. Mycket av anledningen till detta kan tillskrivas Gotlands geografiska position, där det alltså var svårt för kungen att kontrollera befolkningen med ett hav emellan dem. Siltberg har kommenterat relationen mellan ön och kungen, och han framhäver att han tror att kungen haft en stor betydelse för Gotlands sociala struktur på grund av att relationen var konserverande för samhället på Gotland. Utöver det menar han att kungamakten nöjde sig

⁸² Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 103.

⁸³ Yrwing. *Gotlands medeltid*. s. 105.

med den befintliga relationen och med det som den fick, vilket betydde att något feodalväsende inte var nödvändigt.⁸⁴ Jag tycker att Siltbergs synvinkel är mycket intressant, och ansluter mig till hans ståndpunkt att det kan ha varit just denna förnöjsamhet som möjliggjorde för Gotland att vara en bonderepublik. Hade svearna varit mer intresserade och bestämt sig för att inta Gotland helt och hållet hade historien antagligen sett väldigt annorlunda ut. Dock kan en inte säga att detta berodde på att svearna endast "nöjde sig", utan det hängde troligtvis ihop med vilken kapacitet - eller avsaknad av kapacitet - som kungen besatt vid tidpunkten. Var det rimligt att inta och bråka med Gotland, eller var det klokare att ha dem som allierade, även om det innebar att ge dem större förhandlingsutrymme? Att Gotland senare blir intaget och övervunnet av såväl danskar som svenskar känner vi till, men det är historia för en annan uppsats.

Så vad var det för bild av sig själva som gutarna försökte skapa genom dessa två texter, GL och GS? Det, i min mening, mest framträdande är självständigheten och friheten. Att gutarna ansåg sig själva vara ett fristående folk, som kunde ingå fördrag vid behov, men som sannolikt såg sig själva som tydligt skilda från andra befolkningar i området. De var inte svear, ester, ryssar eller liknande, de var gutar. De hade en stolthet över sitt land som de gärna påvisade utåt. De hade rikedomar, byggde kyrkor och seglade iväg på handelsresor. De hade stora nätverk, speciellt österut, och omfattades av ett gott skydd genom sin geografiska placering i Östersjön. Men placeringen gjorde också ön eftertraktad, vilket innebar att gutarna behövde skapa ett skydd mot angripare. Även öns begränsade yta innebar att gutarna hade en begränsad befolkning och ett begränsat försvar.

Gotland var ett bondesamhälle, organiserat på en lokal och decentraliserad nivå. Invånarna var själva högst aktiva i byggandet av nya kyrkor och gårdar samt valet av rådmän och domare. Men att tro att alla var delaktiga på samma villkor är en förhastad tanke, eftersom det även rådde inbördes hierarkiska system, och makt, kunskap, rikedomar och kontaktnät spelade roll för din position. Men genom exempelvis den uttryckliga önskan i GL om byggandet av nya kyrkor, efter bekvämlighet och behov, påvisas makten som de enskilda individerna ändå åtnjöt. Även om regleringen fanns, och skapade ett alltmer organiserat samhälle, går det att urskilja att en stor del av makten låg i befolkningens egna händer. De var därmed delaktiga i allra högsta grad i skapandet av sitt lokalsamhälle, vilka normer som skulle råda i det samt vilken identitet de omfattades av.

⁸⁴ Siltberg. *Landet Gotland*. s. 19.

Genom en kategorisering av de olika aspekterna av de medeltida gutarnas liv som GL låter dem framstå, och en kronologisk textanalys av GS, har det blivit tydligt för mig att denna undersökning följer den tidigare forskningen i somliga hänseenden. När det kommer till den religiösa tron instämmer jag med tidigare forskare i att kristnandet, trots påskinandet av en frivillig omfamning, troligtvis var en utdragen och komplex process med påverkan från både religiösa besökare, kopplingen till Sveariket och handelsresorna ner i Europa. Precis som Yrwings och Siltbergs påvisar denna undersökning en tydlig och viktig distinktion mellan den infödda och inflyttade befolkningen, vilket även blir synligt genom den omfattande (om än något svårbegripliga) arvsrätten. Genom att den enskilda gården var så viktig för familjen blev den också central för vidare arv och välstånd. Även vikten av fridslagstiftningen blir förståelig genom förhållandet till den decentraliserade makten. För att ha ett fungerande samhälle behövs en grundläggande struktur genom vilken människorna kan förhålla sig till sig själva och varandra. Skapandet av lagen möjliggör denna struktur och medför den ordning som krävs för att samhället ska kunna vara produktivt och fungerande.

Men vissa saker i min undersökning skiljer sig ändå från tidigare forskares. Genom att implementera aspekten av den muntliga kulturen har detta studium försökt ta sig ytterligare ett steg in i gutarnas samtida mentalitet. För att riktigt förstå hur gemene man resonerade behöver vi förstå gränserna för deras resonemang. Att *den gemensamma kunskapen ligger i vad individerna gör, själva och tillsammans* - alltså i interaktion på alla vardagslivets nivåer - utgör en fördjupad förståelse och är på så vis ett tillskott i forskningsläget. Genom de namngivna personer som dyker upp i sagan kan vi också komma gutarna närmare och börja förstå vilka typer av personer som ansågs viktiga för den lokala historien. De var driftiga och kunniga män som till stor del förkroppsligade den lokalpatriotiska andan. Genom de individer vars öde vi får följa hela vägen ner till Grekland under utvandringen från ön, påvisas även att gutarna inte avskilde denna del av befolkningen, utan istället valde att lyfta den som en del av sitt arv. Möjligtvis kunde den som fötts på den kalkrika ön mitt i Östersjön för alltid se sig själv som delaktig i dess rika historia, oavsett om den levde alla sina dagar där eller valde att flytta. En gång gute, alltid gute.

För vidare forskning hade det varit intressant att studera hur denna bild kom att ändras eller påverkas av till exempel Valdemar Atterdag och danskarnas intåg och övertagande år 1361. Vad sker med befolkningens självuppfattning och utåt sett projicerade bild när de besegras på sin egen mark och slukas in i ett annat välde? Det finns fortfarande många intressanta frågor att undersöka för den som är nyfiken nog att gräva i historiens olika vrår.

Referenslista

Källmaterial

Gannholm, Tore. *Guta Lagh med Gutasagan*. Stånga: Ganne BURS, 1994.

Litteratur

Almond, Gabriel A. & Verba, Sidney. *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

Demertzis, Nicolas. *Cultural Theory and Political Culture: New Directions and Proposals*. Lund: Studentlitteratur, 1985.

Hammarhjelm, Bengt. *Gotländsk krigshistoria. Del 1: I Gutalagens perspektiv*. Visby: Gotlands Militärkommando, 1993.

Harrison, Dick. *Sveriges medeltid*. Lund: Historiska Media, 2020.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias. *Svenska Landskapslagar, fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen*. 2. oförändrade uppl. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1979.

Ong, Walter J. *Muntlig och skriftlig kultur: Teknologiseringen av ordet*, övers. Fyhr, Lars; Hansson, Gunnar D; Perme, Lilian. 2. uppl. Göteborg: Anthropos, 1996.

Siltberg, Tryggve. *Landet Gotland, Dess Nedgång och Fall I: Dokument från och om landstinget fram till 1399, Dokument om landet Gotland Band I*. Visby: Gotlandica förlag, 2019.

Sjöberg, Maria. "Textanalys" i *Metod: Guide för historiska studier*, Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.) Lund: Studentlitteratur, 2022.

Yrwing, Hugo. *Gotlands medeltid*. Visby: Gotlandskonst AB, 1978.

Digitala källor

Östergren, Eva. "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: konflikt - kompromiss - politisk kultur" i *Scandia*. Vol. 55, nr. 1, 1989: s. 73-95.

URL: <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/979> (hämtad 2024-05-08)

Östergren, Eva. "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar" i *Scandia*. Vol. 57, nr 1, 1991: s. 65-87.

URL: <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/1039> (hämtad 2024-05-08)